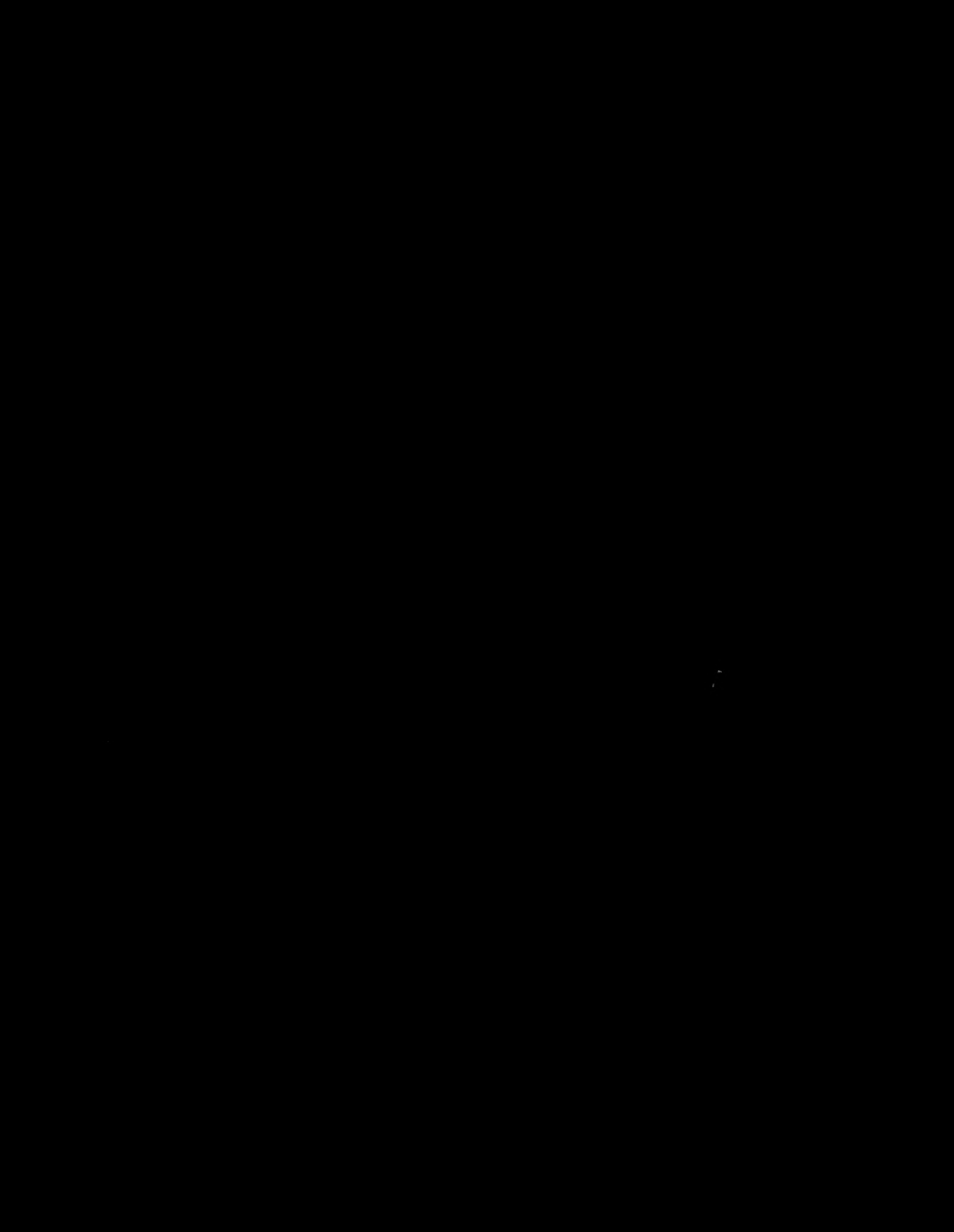

Zur Moduslehre

im

Sprachgebrauche des Herodot.

Von

Dr. Louis Schwidop,

ord. Lehrer am Altstädt. Gymnasium zu Königsberg i. Pr.

Wissenschaftliche Beilage zum Programm des Altstädt. Gymnasiums
zu Königsberg i. Pr. Ostern 1876.

1876. Progr. Nr. 13.

Zur Moduslehre im Sprachgebrauche des Herodot.

I. Finalsätze.

Als Finalpartikeln gebraucht Herodot *ἵνα, ὅκως, ὡς,* die ihre ursprüngliche Bedeutung als relative Adverbia noch häufig hervortreten lassen, und um die Verneinung der Absicht auszudrücken *ἵνα μή, ὅκως μή, ὡς μή,* seltener *μή* allein. Mit *ὅκως* und *ὡς* verbindet sich *ἄν* zu *ὅκως ἄν* und *ὡς ἄν,* um zu bezeichnen, dass die Erfüllung der Absicht von dem Eintreten besonderer Umstände abhängig gemacht wird. Diese genannten Finalpartikeln finden sich nun theils in absoluten finalen Nebensätzen, theils in Abhängigkeit von gewissen Klassen von Verbis.

Die über die Folge der Modi in absoluten Finalsätzen geltende Hauptregel, dass nach Haupttemporibus und Imperativen der Conjunctiv, nach historischen Temporibus der Optativ eintrete, bestätigt sich bei Herodot im ersten Theile fast immer, während von dem zweiten sich nicht wenige Ausnahmen finden.

Wir betrachten zunächst die Sätze mit *ἵνα.* Nach einem Präsens des Hauptsatzes folgt der Conjunctiv: I, 136*) *τοῦδε δὲ εἵνεκα τοῦτο οὕτω ποιέεται, ἵνα ..... μηδεμίαν ἄσην τῷ πατρὶ προσβάλῃ.* I, 159 *καὶ κελεύω, ἵνα γε ἀσεβήσαντες θᾶσσον ἀπόλησθε.* I, 193 *τὸν καρπὸν περιδέουσι ..., ἵνα πεπαίνῃ τέ σφι .... καὶ μὴ ἀπορρέῃ ὁ καρπὸς τοῦ φοίνικος.* II, 37 *ξυρῶνται ..., ἵνα μήτε φθεὶρ μήτε ἄλλο μυσαρὸν μηδὲν ἐγγίνηταί σφι.* II, 89 *τοῦτο δὲ ποιεῦσι οὕτω τοῦδε εἵνεκεν, ἵνα μή σφι οἱ ταριχευταὶ μίσγωνται τῇσι γυναιξί.* III, 16 *καὶ διὰ ταῦτα ταριχεύουσι, ἵνα μὴ . . . καταβρωθῇ.* III, 72 *οἱ δ' ἀληθίζονται ἵνα τῇ ἀληθείῃ ἐπισπάσωνται κέρδος καί τι μᾶλλόν σφι ἐπιτράπηται.* III, 134 *ἐπ' ἀμφότερα δέ τοι φέρει ταῦτα ποιέειν, καὶ ἵνα σφέων Πέρσαι ἐπιστέωνται ἄνδρα εἶναι τὸν προεστεῶτα, καὶ ἵνα τρίβωνται πολέμῳ μηδὲ σχολὴν ἄγοντες ἐπιβουλεύωσί τοι.* IV, 104 *ἐπίκοινον δὲ τῶν γυναικῶν τὴν μῖξιν ποιεῦνται, ἵνα κασίγνητοί τε ἀλλήλων ἔωσι καὶ οἰκήιοι ἐόντες πάντες μήτε φθόνῳ μήτε ἔχθεϊ χρέωνται ἐς ἀλλήλους.* V, 19 *ἐγὼ ὦν σευ χρηίζω μηδὲν νεοχμῶσαι κατ' ἄνδρας τούτους, ἵνα μὴ ἐξεργάσῃ ἡμέας.* VII, 8 (*β*) *μέλλω ζεύξας τὸν Ἑλλήσποντον ἐλᾶν στρατὸν . . . . ., ἵνα Ἀθηναίους τιμωρήσωμαι.* VII, 8 (*δ*) *ἵνα δὲ μὴ ἰδιο-*

---

*) Die Citate sind der Ausgabe: „Herodoti historiae. Rec. Henr. Stein. Tom. I—II. Berol., 869—71“ entnommen.

βουλεύειν ὑμῖν δοκέω, τίθημι τὸ πρῆγμα ἐς μέσον. VII, 11 *ἀλλὰ ποιέειν ἢ παθεῖν προκέεται ἀγών, ἵνα ..... γένηται.* ibid. *καλὸν ὤν .. τιμωρέειν ἤδη γίνεται, ἵνα καὶ τὸ δεινὸν τὸ πείσομαι τοῦτο μάθω.* VII, 172 *δεῖ φυλάσσεσθαι ...., ἵνα Θεσσαλίη τε καὶ ἡ σύμπασα ᾖ Ἑλλὰς ἐν σκέπῃ τοῦ πολέμου.* IX, 16 *μνημόσυνά τοι ... καταλιπέσθαι θέλω, ἵνα καὶ προειδὼς αὐτὸς περὶ σεωυτοῦ βουλεύεσθαι ἔχῃς τὰ συμφέροντα.* I, 27 *νησιώτας δὲ τί δοκέεις εὔχεσθαι ἄλλο ἢ .... λαβεῖν ἀρώμενοι Λυδοὺς ἐν θαλάσσῃ, ἵνα ...... τίσωνταί σε.* III, 134 *οἰκὸς δέ ἐστι ἄνδρα ..... φαίνεσθαί τι ἀποδεικνύμενον, ἵνα καὶ Πέρσαι ἐκμάθωσι.* III, 148 *ἄμεινον εἶναι ἔφη τῇ Σπάρτῃ τὸν ξεῖνον τὸν Σάμιον ἀπαλλάσσεσθαι ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ἵνα μὴ ἀναπείσῃ ...* Auch nach einem historischen Praesens steht der Conjunctiv: I, 117 *οὐ τράπεται ἐπὶ ψευδέα ὁδόν, ἵνα μὴ ἐλεγχόμενος ἁλίσκηται.* III, 53 *ἵνα μή σφι Περίανδρος ἐς τὴν χώρην ἀπίκηται, κτείνουσι τὸν νεηνίσκον.* III, 148 *ἵνα εὐπετεστέρως κατάσχῃ τὰ ἐν τῇ Σάμῳ πρήγματα, κατακτείνει τοὺς δεσπότας πάντας.* Ebenso nach einem Imperativ Praesentis: II, 114 *ἀπάγετε παρ' ἐμέ, ἵνα εἰδέω ὅ τι κοτὲ καὶ λέξει.* III, 140 *ὅμως δὲ αὐτὸν παράγετε ἔσω, ἵνα εἰδέω τί θέλων λέγει ταῦτα.* V, 24 *ἀπικνέο μοι πάντως, ἵνα τοι αὐτὰ ὑπερθέωμαι.* V, 40 *καὶ μὴ ἀντίβαινε τούτοισι, ἵνα μή τι ἀλλοῖον περὶ σεῦ Σπαρτιῆται βουλεύσωνται.* VII, 5 *στρατηλάτεε ἐπὶ τὰς Ἀθήνας, ἵνα λόγος τέ σε ἔχῃ πρὸς ἀνθρώπων ἀγαθός, καί τις ὕστερον φυλάσσηται ...* und nach einem Imperativ Aoristi: IV, 97 *ἐπιφάνηθί μοι πάντως, ἵνα σε ἀντὶ χρηστῆς συμβουλίης χρηστοῖσι ἔργοισι ἀμείψωμαι.* V, 23 *σύ νυν τοῦτον τὸν ἄνδρα παῦσον ταῦτα ποιεῦντα, ἵνα μὴ οἰκηίῳ πολέμῳ συνέχῃ.* V, 106 *νῦν ὦν ὡς τάχος ἄπες με πορευθῆναι ἐς Ἰωνίην, ἵνα τοι κεῖνά τε πάντα καταρτίσω ἐς τὠυτὸ καὶ ... παραδῶ.* VII, 38 *ἕνα παράλυσον τῆς στρατιῆς τὸν πρεσβύτατον, ἵνα αὐτοῦ τε ἐμεῦ καὶ τῶν χρημάτων ᾖ μελεδωνός.* IX, 116 *τούτου μοι δὸς τὸν οἶκον, ἵνα καί τις μάθῃ .....* Ferner nach einem Perfectum: III, 108 *ταῦτα μὲν πάντα πολύγονα πεποίηκε, ἵνα μὴ ἐπιλίπῃ κατεσθιόμενα.* IX, 45 *οὕτω ἔργον παράβολον ἔργασμαι ...., ἵνα μὴ ἐπιπέσωσι ὑμῖν ἐξαίφνης οἱ βάρβαροι* und nach einem Futurum: I, 32 *εἰ δὲ δὴ ἐθελήσει τοὔτερον τῶν ἐτέων μηνὶ μακρότερον γίνεσθαι, ἵνα δὴ αἱ ὧραι συμβαίνωσι ....* III, 159 *ὡς δ' ἕξουσι γυναῖκας οἱ Βαβυλώνιοι ἵνα σφι γενεὴ ὑπογίνηται, τάδε Δαρεῖος προϊδὼν ἐποίησε.* VII, 29 *ἀποπλήσω ....., ἵνα μή τοι ἐπιδεέες ἔωσι αἱ τετρακόσιαι μυριάδες ἑπτὰ χιλιάδων, ἀλλὰ ᾖ τοι ἀπαρτιλογίη ...* Nur an einer Stelle folgt auf das Präsens der Optativ: II, 93 *τῆς αὐτῆς ἀντέχονται, ἐγχριμπτόμενοι καὶ ψαύοντες ὡς μάλιστα, ἵνα δὴ μὴ ἁμάρτοιεν τῆς ὁδοῦ διὰ τὸν ῥόον.*

Sehr schwankend sind dagegen die Modi nach vorausgehenden historischen Temporibus. Auf einen vorhergehenden Aorist folgt der Optativ: IV, 201 *κατέρρηξαν δὲ τοῦδε εἵνεκα τὴν ἐποίησαν γέφυραν, ἵνα ἐμπεδορκέοιεν.* VI, 36 *ἀπετείχισε τὸν ἰσθμὸν ....., ἵνα μὴ ἔχοιεν σφέας οἱ Ἀψίνθιοι δηλέεσθαι.* VII, 239 *ἐπέτηξε τὸν κηρὸν ἐπὶ τὰ γράμματα, ἵνα φερόμενον κεινὸν τὸ δελτίον μηδὲν πρῆγμα παρέχοι.* VIII, 24 *ἔθαψε, φυλλάδα τε ἐπιβαλὼν καὶ γῆν ἐπαμησάμενος, ἵνα μὴ ὀφθείησαν ὑπὸ τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ.* IX, 74 *βαλέσκετο, ἵνα δή μιν οἱ πολέμιοι ... μετακινῆσαι μὴ δυναίατο.* IX, 104 *ἐτάχθησαν ..... οἱ Μιλήσιοι τούτου τε εἵνεκεν καὶ ἵνα μὴ .... ποιέοιεν.* III, 48 *τρωκτὰ σησάμου τε καὶ μέλιτος ἐποιήσαντο νόμον φέρεσθαι, ἵνα ..... ἔχοιεν τροφήν.* VI, 42 *συνθήκας σφίσι αὐτοῖσι τοὺς Ἴωνας ἠνάγκασε ποιέεσθαι, ἵνα δοσίδικοι εἶεν καὶ μὴ ἀλλήλους φέροιέν τε καὶ ἄγοιεν.* VII, 25 *ἐπιτάξας .... καταβάλλειν, ἵνα μὴ λιμήνειε ἡ στρατιή.* I, 82 *συνέβησαν ... τὸ δὲ πλῆθος τοῦ στρατοῦ ἀπαλλάσσεσθαι ἑκάτερον ἐς τὴν ἑωυτοῦ μηδὲ παραμένειν ἀγωνιζομένων, τῶνδε εἵνεκεν ἵνα μὴ ... ἐπαμύνοιεν,* sehr häufig aber auch der Conjunctiv: I, 29 *ἀπεδήμησε ἔτεα δέκα ..... ἵνα δὴ μή τινα τῶν νόμων ἀναγκασθῇ λῦσαι τῶν ἔθετο.* III, 150 *ἀπέπνιξαν δὲ αὐτάς, ἵνα μή σφεων τὸν σῖτον ἀναισιμώσωσι.* IV, 135 *κατέλιπε δὲ τούς*

τε ὄνους καὶ τοὺς ἀσθενέας τῆς στρατιῆς τῶνδε εἵνεκεν, ἵνα οἱ μὲν ὄνοι βοὴν παρέχωνται. V, 87 μετέβαλον ὦν ἐς τὸν λίνεον κιθῶνα, ἵνα δὴ περόνῃσι μὴ χρέωνται. V, 91 τόνδε τε Ἱππίην μετεπεμψάμεθα καὶ ὑμέας ἀπὸ τῶν πολίων, ἵνα ..... ἀποδῶμεν τὰ καὶ ἀπειλόμεθα. V, 109 ἡμέας δὲ ἀπέπεμψε τὸ κοινὸν τῶν Ἰώνων φυλάξοντας τὴν θάλασσαν, ἀλλ' οὐκ ἵνα .... Πέρσῃσι προσφερώμεθα. VII, 8 (α) διὸ ὑμέας νῦν ἐγὼ συνέλεξα, ἵνα τὸ νοέω πρήσσειν ὑπερθέωμαι ὑμῖν. VII, 36 ἐζεύγνυσαν δὲ ὧδε· πεντηκοντέρους καὶ τριήρεας συνθέντες .... ἵνα ἀνακωχεύῃ τὸν τόνον τῶν ὅπλων. ibid. διέκπλοον δὲ ὑπόφαυσιν κατέλιπον .... ἵνα καὶ ἐς τὸν Πόντον ἔχῃ ὁ βουλόμενος πλέειν. ibid. φραγμὸν παρείρυσαν ἔνθεν καὶ ἔνθεν, ἵνα μὴ φοβέηται τὰ ὑποζύγια. VII, 37 οὗ τῆς ῥηχίης εἵνεκεν ἐποιήθησαν, ἵνα μὴ πίμπληται τὰ στόματα τοῦ ὀρύγματος. VII, 206 τούτους ..... ἀπέπεμψαν Σπαρτιῆται, ἵνα τούτους ὁρέοντες οἱ ἄλλοι σύμμαχοι στρατεύωνται μηδὲ καὶ οὗτοι μηδίσωσι. VIII, 40 τῶνδε δὲ εἵνεκα προσεδεήθησαν αὐτῶν σχεῖν πρὸς Σαλαμῖνα Ἀθηναῖοι, ἵνα αὐτοὶ παῖδάς τε καὶ γυναῖκας ὑπεξαγάγωνται ἐκ τῆς Ἀττικῆς, πρὸς δὲ καὶ βουλεύσωνται ... VIII, 90 καί σφεων ἐκέλευσε τὰς κεφαλὰς ἀποταμεῖν, ἵνα μὴ .... διαβάλλωσι. oder indem der Finalsatz voransteht: I, 122 ἵνα θειοτέρως δοκέῃ τοῖσι Πέρσῃσι περιεῖναί σφι ὁ παῖς, κατέβαλον φάτιν. III, 31 ἵνα τε μὴ αὐτοὶ ἀπόλωνται τὸν νόμον περιστέλλοντες, παρεξεῦρον ἄλλον νόμον. V, 68 ἵνα δὴ μὴ αἱ αὐταὶ ἔωσι ..... μετέβαλε ἐς ἄλλα οὐνόματα. V, 69 ἵνα μή σφίσι αἱ αὐταὶ ἔωσι φυλαὶ καὶ Ἴωσι, . . , ἐμιμήσατο. VI, 30 καὶ ἵνα μὴ διαφυγὼν αὖτις μέγας παρὰ βασιλέι γένηται, ... ἀνεσταύρωσαν, oder nach einem Infinitiv Aoristi: III, 9 λέγεται τὸν βασιλέα τῶν Ἀραβίων .... ὀρύξασθαι, ἵνα δεκόμεναι τὸ ὕδωρ σώζωσι. III, 66 ἀλλ' ἠπιστέατο ἐπὶ διαβολῇ εἰπεῖν Καμβύσεα ..., ἵνα οἱ ἐκπολεμωθῇ πᾶν τὸ Περσικόν. III, 137 κατὰ δὲ τοῦτό μοι δοκέει σπεῦσαι τὸν γάμον τοῦτον τελέσας χρήματα μεγάλα Δημοκήδης, ἵνα φανῇ .... Auch nach dem Imperfectum im Hauptsatze schwanken Optativ und Conjunctiv. Der Optativ findet sich: I, 185 κατὰ τοῦτο δὲ ἐργάζετο τῆς χώρης ...., ἵνα μὴ ἐπιμισγόμενοι οἱ Μῆδοι ἐκμανθάνοιεν αὐτῆς τὰ πρήγματα. I, 186 τὰ ξύλα ταῦτα ἀπαιρέεσκον τοῦδε εἵνεκα, ἵνα μὴ διαφοιτέοντες τὰς νύκτας κλέπτοιεν παρ' ἀλλήλων. III, 1 ἐνῆγε τῇ συμβουλῇ κελεύων αἰτέειν τὸν Καμβύσεα Ἄμασιν θυγατέρα, ἵνα ἢ δοὺς ἀνιῷτο ἢ μὴ δοὺς Καμβύσῃ ἀπέχθοιτο. III, 43 τοῦδε δὲ εἵνεκεν ταῦτα ἐποίεε, ἵνα μὴ .... αὐτὸς ἀλγήσειε. III, 135 ἀλλὰ τὰ μὲν ἑωυτοῦ κατὰ χώρην ἔφη καταλείψειν, ἵνα ὀπίσω σφέα ἀπελθὼν ἔχοι, (einige gute Hdschr. [A B C d]: ἔχῃ). IV, 130 ἵνα παραμένοιέν τε .... καὶ παραμένοντες ἀνιῴατο τῶν πάντων ἐπιδεέες ἐόντες, ἐποίευν τοιάδε. IV, 158 καὶ τὸν κάλλιστον τῶν χώρων ἵνα διεξιόντες οἱ Ἕλληνες μὴ ἴδοιεν, ... νυκτὸς παρῆγον. V, 118 τούτου τοῦ ἀνδρὸς ἡ γνώμη ἔφερε διαβάντας τὸν Μαίανδρον τοὺς Κᾶρας ... οὕτω συμβάλλειν, ἵνα ... γινοίατο ἔτι ἀμείνονες τῆς φύσιος. VIII, 7 περιέπεμπον .... ἐς τὸν Εὔριπον, ἵνα δὴ περιλάβοιεν ... IX, 57 ἀνέμενε δὲ τοῦδε εἵνεκα, ἵνα ... βοηθέοι ὀπίσω παρ' ἐκείνους. Hierhin rechne ich auch I, 94 (λέγουσι) τὴν μὲν ἑτέρην τῶν ἡμερέων παίζειν πᾶσαν, ἵνα δὴ μὴ ζητέοιεν σιτία, wo παίζειν der Infinitiv Imperfecti ist, ebenso wie προδεικνύναι II, 139 (ἔλεγον) λέγειν αὐτὸν ὡς πρόφασιν οἱ δοκέοι ταύτην τοὺς θεοὺς προδεικνύναι, ἵνα ἀσεβήσας περὶ τὰ ἱρὰ κακόν τι .... λάβοι. Dagegen schliesst sich an einen Infinitiv Imperfecti der Conjunctiv: VII, 149 (λέγουσι τὴν βουλὴν) σπονδὴν δὲ ἔχειν σπονδὰς γενέσθαι τριηκοντοέτιδας .... ἵνα δή σφι οἱ παῖδες ἀνδρωθέωσι ἐν τούτοισι τοῖσι ἔτεσι. VII, 150 ταῦτα ἀκούσαντας Ἀργείους λέγεται ... μεταιτέειν, ἵνα ἐπὶ προφάσιος ἡσυχίην ἄγωσι, ebenso an ein Participium Imperfecti: I, 116 μόγις δὲ δή κοτε ἀνενειχθεὶς εἶπε, θέλων ἐκπέμψαι τὸν Ἀρτεμβάρεα, ἵνα τὸν βουκόλον μοῦνον λαβὼν βασανίσῃ, VII, 221 μαρτύριον δέ μοι .... γέγονε, ὅτι καὶ τὸν μάντιν .... φανερός ἐστι Λεωνίδης ἀποπέμπων, ἵνα μὴ συναπόληταί σφι. Auch sonst folgt auf das Imperfectum nicht selten der

Conjunctiv: VII, 8 *σύλλογον . . . . . ἐποιέετο, ἵνα γνώμας τε πύθηταί σφεων καὶ αὐτὸς ἐν πᾶσι εἴπῃ τὰ θέλει.* VII, 131 *τὸ γὰρ δὴ ὄρος τὸ Μακεδονικὸν ἔκειρε τῆς στρατιῆς τριτημορίς, ἵνα ταύτῃ διεξίῃ . . . .* VII, 168 *ἐποίευν ὧν ἐπίτηδες, ἵνα ἔχωσι πρὸς τὸν Πέρσην λέγειν τοιάδε.* VIII, 22 *ταῦτα ἔγραφε . . . . ., ἵνα ἢ λαθόντα τὰ γράμματα βασιλέα Ἴωνας ποιήσῃ μεταβαλεῖν . . . ., ἢ . . . . ἀπίστους ποιήσῃ τοὺς Ἴωνας καὶ τῶν ναυμαχιέων αὐτοὺς ἀπόσχῃ.* VIII, 76 *ἀπεβίβαζον τῶν Περσέων τῶνδε εἵνεκεν . . . ., ἵνα τοὺς μὲν περιποιέωσι τοὺς δὲ διαφθείρωσι.* VIII, 97 *γαύλους τε Φοινικηίους συνέδεε, ἵνα ἀντί τε σχεδίης ἔωσι καὶ τείχεος,* IX, 99 *ἐποίευν δὲ τούτου εἵνεκεν*), ἵνα ἐκτὸς τοῦ στρατοπέδου ἔωσι,* namentlich, wenn neben dem Imperfectum ein Infinitiv oder Participium Präsentis steht: III, 138 *ἵνα δὲ μὴ συνταράξῃ τὴν Ἑλλάδα, ... ἀποχρᾶν οἱ ἔφη,* IV, 120 (*ἐβουλεύοντο*) *πρῶτα μέν νυν ὑπάγειν σφέας . . . . ., ἵνα καὶ τούτους ἐκπολεμώσωσι.* V, 85 *ἐπειρῶντο ἐκ τῶν βάθρων ἐξανασπᾶν, ἵνα σφέα ἀνακομίσωνται.* VI, 100 *προσεδέετό τε ἀπαλλάσσεσθαί σφεας ἐς τὴν σφετέρην, ἵνα μὴ προσαπόλωνται.* II, 133 *ταῦτα δὲ ἐμηχανᾶτο θέλων τὸ μαντήιον ψευδόμενον ἀποδέξαι, ἵνα οἱ δυώδεκα ἔτεα ἀντὶ ἓξ ἐτέων γένηται,* VIII, 109 *ταῦτα ἔλεγε ἀποθήκην μέλλων ποιήσεσθαι ἐς τὸν Πέρσην, ἵνα . . . . . ἔχῃ ἀποστροφήν.* Auf ein Plusquamperfectum folgt einmal ein Optativ: VII, 87 *ὕστεροι ἐτετάχατο, ἵνα μὴ φοβέοιτο τὸ ἱππικὸν* und einmal der Conjunctiv: I, 80 *αὐτοῦ δὴ ὧν τούτου εἵνεκεν ἐσεσόφιστο, ἵνα τῷ Κροίσῳ ἄχρηστον ᾖ τὸ ἱππικόν.*

An einigen Stellen wechseln sogar Conjunctiv und Optativ. So stehen nach einem Perfectum der Optativ und Conjunctiv nebeneinander: I, 196 *ἄλλο δέ τι ἐξευρήκασι νεωστὶ γενέσθαι, ἵνα μὴ ἀδικοῖεν αὐτὰς μηδ' εἰς ἑτέραν πόλιν ἄγωνται,* wo Stein den ganzen Finalsatz entfernen will. Nach einem Aorist folgen Conjunctiv und Optativ: IV, 139 *ἔδοξέ σφι . . . . . λύειν δὲ ὅσον τόξευμα ἐξικνέεται, ἵνα καὶ ποιέειν τι δοκέωσι ποιεῦντες μηδὲν καὶ οἱ Σκύθαι μὴ πειρῴατο βιώμενοι καὶ βουλόμενοι διαβῆναι τὸν Ἴστρον.* IX, 51 *ἐβουλεύσαντο μεταναστῆναι, ἵνα καὶ ὕδατι ἔχωσι χρᾶσθαι ἀφθόνῳ καὶ οἱ ἱππέες σφέας μὴ σινοίατο.* Auch II, 161 *ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ, δοκέοντες τὸν Ἀπρίην ἐκ προνοίης αὐτοὺς ἀποπέμψαι ἐς φαινόμενον κακόν, ἵνα δή σφεων φθορὴ γένηται, αὐτὸς δὲ τῶν λοιπῶν Αἰγυπτίων ἀσφαλέστερον ἄρχοι* Hier bietet nur eine Handschrift (P) den Conjunctiv *ἄρχῃ*, den Krueger aufgenommen hat. Ebenso wechseln nach einem Imperfectum der Conjunctiv und Optativ: VIII, 76 *τῶνδε δὲ εἵνεκα ἀνῆγον τὰς νέας, ἵνα δὴ τοῖσι Ἕλλησι μηδὲ φυγεῖν ἐξῇ, ἀλλ' ἀπολαμφθέντες ἐν τῇ Σαλαμῖνι δοῖεν τίσιν.*

Verhältnissmässig selten in absoluten Finalsätzen findet sich *ὅκως*. Nach einem Imperativ Aoristi regiert es den Conjunctiv: IX, 78 *σὺ δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τὰ ἐπὶ τούτοισι ποίησον, ὅκως λόγος τέ σε ἔχῃ ἔτι μέζων καί τις ὕστερον φυλάσσηται . . .* Auf ein historisches Präsens folgt es mit dem Conjunctiv verbunden: IV, 148 *παραιτέεται ὁ Θήρας, ὅκως μήτε φόνος γένηται,* dagegen mit dem Optativ: I, 63 *βουλὴν ἐνθαῦτα σοφωτάτην Πεισίστρατος ἐπιτεχνᾶται, ὅκως μήτε ἁλισθεῖεν ἔτι οἱ Ἀθηναῖοι διεσκεδασμένοι τε εἶεν.* Nach einem Imperfectum hat es den Optativ bei sich: I, 17 *τὰς δὲ οἰκίας οὐ κατέβαλλε ὁ Λυδὸς τῶνδε εἵνεκα, ὅκως ἔχοιεν . . . . . οἱ Μιλήσιοι, αὐτὸς δὲ ἐκείνων ἐργαζομένων ἔχοι . . .* II, 109 *ὁ δὲ ἔπεμπε τοὺς ἐπισκεψομένους . . . . ., ὅκως τοῦ λοιποῦ . . . . . τελέοι.* V, 98 *οὐδ' ὧν οὐδὲ τούτου εἵνεκα ἐποίεε ἀλλ' ὅκως βασιλέα Δαρεῖον λυπήσειε,* VIII, 35 *ἐπορεύοντο δὲ ταύτῃ . . . . τῶνδε εἵνεκα, ὅκως . . . . . βασιλέι Ξέρξῃ ἀποδέξαιεν τὰ χρήματα,* aber auch den Conjunctiv: IX, 96 *ἐς δὲ τὴν ἤπειρον ἀπέπλεον, ὅκως ἔωσι ὑπὸ τὸν*

*) Auffallend ist *τούτου*; sonst immer *αὐτοῦ τούτου εἵνεκεν, ἵνα* I, 80. V, 91. oder *τοῦδε εἵνεκα, ἵνα* I, 136. 186. IV, 201. IX, 57, *τοῦδε εἵνεκεν, ἵνα* II, 89. III, 43, *τῶνδε εἵνεκα, ἵνα* VIII, 40. 76, *τῶνδε εἵνεκεν, ἵνα* I, 82. IV, 135. VIII, 76, ebenso *τῶνδε εἵνεκα, ὅκως* I, 17. VIII, 35, *τῶνδε εἵνεκεν, ὅκως ἂν* I, 22. 99, *τοῦδε εἵνεκα, ὡς* V, 187, *τῶνδε εἵνεκα, μὴ* VIII, 6.

πεζὸν στρατόν, IX, 102 ἐπεὶ δὲ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν προσεχέων ὁ στρατός, ὅκως ἑωυτῶν γένηται τὸ ἔργον . . ., παρακελευσάμενοι ἔργου εἴχοντο προθυμότερον, ἐνθεῦτεν ἤδη ἑτεροιοῦτο τὸ πρῆγμα, II, 120 ὥστε . . . . κινδυνεύειν ἐβούλοντο, ὅκως Ἀλέξανδρος Ἑλένῃ συνοικέῃ. II, 121 (β) (ἔλεγον) καὶ κελεύειν (inf. imperf., entstanden aus ἐκέλευε in der orat. recta) τὴν ταχίστην ἐσδύντα ἀποταμεῖν αὐτοῦ τὴν κεφαλήν, ὅκως μὴ . . . . . προσαπολέσῃ κἀκεῖνον (nicht zu billigen scheint mir Kruegers Lesart προσαπολέσει, das überdies nur eine einzige Handschrift (d) bietet). Mit dem Conjunctiv verbunden auch einmal nach dem Aorist: II, 100 ταύτης μὲν πέρι τοσαῦτα ἔλεγον, πλὴν ὅτι αὐτήν μιν . . . ῥίψαι (Krueger: ῥῖψαι) ἐς οἴκημα σποδοῦ πλέον, ὅκως ἀτιμώρητος γένηται.

Die Modi in den mit ὡς eingeleiteten Finalsätzen richten sich fast immer nach der Hauptregel. Nach einem Praesens folgt der Conjunctiv: I, 1 ἱστορίης ἀπόδεξις ἥδε (sc. ἐστὶ) ὡς μήτε τὰ γενόμενα . . . . ἐξίτηλα γένηται, μήτε ἔργα . . . . ἀκλεᾶ γένηται, IV, 97 καὶ τάδε λέγειν φαίη τις ἄν με ἐμεωυτοῦ εἵνεκεν, ὡς καταμένω IV, 187 καίουσι τὰς ἐν τῇσι κορυφῇσι φλέβας . . . . . τοῦδε εἵνεκα ὡς μή σφεας . . . . . δηλέηται. V, 20 ἐπιδαψιλευόμεθα ὑμῖν, ὡς παντελέως μάθητε τιμώμενοι . . . ., πρὸς δὲ καὶ βασιλέι τῷ πέμψαντι ἀπαγγείλητε . . . So auch verbessert Stein II, 99 ἔτι δὲ καὶ νῦν ὑπὸ Περσέων ὁ ἀγκὼν οὗτος τοῦ Νείλου ὡς ἀπεργμένος ῥέῃ ἐν φυλακῇσι μεγάλῃσι ἔχεται, während bisher gelesen wurde: ὃς — ῥέει An der Stelle III, 140 ἀντ' ὧν τοι χρυσὸν καὶ ἄργυρον ἄπλετον δίδωμι, ὡς μή κοτέ τοι μεταμελήσῃ . . . schwanken die Lesarten der Handschriften: μεταμελήσῃ A^2R, μεταμελήσει A^1BP, μεταμελήσοι d, καταμελήσει C; μεταμελήσῃ scheint mir das Richtige. Hierher gehört auch I, 159 καὶ κελεύω, ἵνα γε ἀσεβήσαντες θᾶσσον ἀπόλησθε, ὡς μὴ τὸ λοιπὸν περὶ ἱκετέων ἐκδόσιος ἔλθητε ἐπὶ τὸ χρηστήριον. Ferner folgt der Conjunctiv nach einem Imperativ Aoristi: I, 155 τάδε αὐτοῖσι ἐπίταξον, ὡς μήτε ἀποστέωσι μήτε δεινοί τοι ἔωσι, nach einem Perfectum: VI, 49 δοκέοντές τε ἐπὶ σφίσι ἔχοντας τοὺς Αἰγινήτας δεδωκέναι ὡς ἅμα τῷ Πέρσῃ ἐπὶ σφέας στρατεύωνται, nach einem Futurum: IX, 111 οὔτε ἐκείνῃ πλεῦνα χρόνον συνοικήσεις, ὡς μάθῃς . . . Was die historischen Tempora anbetrifft, so folgt der Optativ nach einem Aorist: V, 33 ἔσχε τὰς νέας ἐς Καύκασα, ὡς . . . ἐς τὴν Νάξον διαβάλοι, nach dem Imperfectum: VIII, 16 οἱ δὲ βάρβαροι . . . . ἐκυκλεῦντο, ὡς περιλάβοιεν αὐτούς. VIII, 76 ἐποίευν δὲ σιγῇ ταῦτα, ὡς μὴ πυνθανοίατο οἱ ἐναντίοι IX, 51 ἐδόκεε τοὺς ἡμίσεας ἀποστέλλειν τοῦ στρατοπέδου πρὸς τὸν Κιθαιρῶνα, ὡς ἀναλάβοιεν τοὺς ὀπίσωνας . . ., nach letzterem Tempus jedoch der Conjunctiv: I, 46 διέπεμπε δὲ πειρώμενος τῶν μαντηίων ὅ τι φρονέοιεν, ὡς . . . . . ἐπείρηταί σφεα . . ., der auch nach dem Plusquamperfectum steht: IX, 104 Μιλησίοισι δὲ προσετέτακτο μὲν τῶν Περσέων τὰς διόδους τηρέειν σωτηρίης εἵνεκά σφι, ὡς . . . . . σώζωνται ἐς τὰς κορυφὰς τῆς Μυκάλης, wo sich wiederum an beiden Stellen an das historische Tempus ein part. oder inf. praes. anschliesst. Einmal endlich wechseln bei ὡς die Modi. Nach einem Imperfectum stehen Optativ und Conjunctiv nebeneinander: I, 185 ἐποίεε δὲ ἀμφότερα ταῦτα . . . ., ὡς ὅ τε ποταμὸς βραδύτερος εἴη . . . ., καὶ οἱ πλόοι ἔωσι σκολιοὶ ἐς τὴν Βαβυλῶνα, ἔκ τε τῶν πλόων ἐκδέκηται περίοδος τῆς λίμνης μακρή.

Nach ὡς ἂν und ὅκως ἂν erwarten wir zunächst den Conjunctiv, den wir sowol nach einem vorausgehenden Präsens finden: I, 11 αὐτόν σε αὐτίκα οὕτω ἀποθνήσκειν δεῖ, ὡς ἂν μὴ . . . . . ἴδῃς τὰ μή σε δεῖ. I, 24 (λέγουσι) ἀλλὰ κελεύειν τοὺς πορθμέας ἢ αὐτὸν διαχρᾶσθαί μιν, ὡς ἂν ταφῆς ἐν γῇ τύχῃ, I, 36 νῦν ὦν προσδεόμεθα σεῦ τὸν παῖδα . . . . . συμπέμψαι ἡμῖν, ὡς ἂν μιν ἐξέλωμεν ἐκ τῆς χώρης. IX, 7 νῦν δὲ ὅτι τάχος στρατιὴν ἅμα ἡμῖν ἐκέλευσαν ὑμέας ἐκπέμπειν, ὡς ἂν τὸν βάρβαρον δεκώμεθα ἐν τῇ Ἀττικῇ, als auch nach einem historischen Tempus: I, 5 (λέγουσι) ἐθελοντὴν αὐτὴν τοῖσι Φοίνιξι συνεκπλῶσαι, ὡς ἂν μὴ κατάδηλος γένηται. I, 20 (προστιθεῖσι

Περίανδρον) πέμψαντα ἄγγελον κατειπεῖν, ὅκως ἂν τι προειδὼς πρὸς τὸ παρεὸν βουλεύηται. I, 22 ταῦτα δὲ ἐποίεέ τε καὶ προαγόρευε Θρασύβουλος τῶνδε εἵνεκεν, ὅκως ἂν δὴ ὁ κῆρυξ . . . . ἀγγείλῃ Ἀλυάττῃ. Aber auch den Optativ setzt Herodot nach diesen Finalpartikeln, die alsdann mehr die modale Bedeutung hervortreten lassen: I, 152 ὁ δὲ πορφύρεόν τε εἷμα περιβαλόμενος, ὡς ἂν πυνθανόμενοι πλεῖστοι συνέλθοιεν Σπαρτιητέων . . . VII, 176 καὶ τὸ ὕδωρ τὸ θερμὸν τότε ἐπῆκαν ἐπὶ τὴν ἔσοδον, ὡς ἂν χαραδρωθείη ὁ χῶρος, V, 37 ἰσονομίην ἐποίεε τῇ Μιλήτῳ, ὡς ἂν ἑκόντες αὐτῷ οἱ Μιλήσιοι συναπισταίατο, VIII, 7 περιέπεμπον ἔξωθεν Σκιάθου, ὡς ἂν μὴ ὀφθείησαν (so liest Stein mit den besten Handschriften (A B C d), Krueger hat den conj. ὀφθέωσι). IX, 22 ἤλαυνον τοὺς ἵππους πάντες, ὡς ἂν τὸν νεκρὸν ἀνελοίατο. IX, 51 μετακινέεσθαί τε ἐδόκεε . . . . . . ὡς ἂν μὴ ἰδοίατο οἱ Πέρσαι ἐξορμεομένους καί σφεας ἑπόμενοι ταράσσοιεν οἱ ἱππόται. I, 75 (λέγεται Θαλῆν) διώρυχα βαθέαν ὀρύσσειν, ἄγοντα μηνοειδέα, ὅκως ἂν τὸ στρατόπεδον ἱδρυμένον κατὰ νώτου λάβοι, ... καὶ αὖτις . . . . ἐσβάλλοι. I, 99 ταῦτα δὲ περὶ ἑωυτὸν ἐσέμνυνε τῶνδε εἵνεκεν, ὅκως ἂν μὴ ὁρέοντες οἱ ὁμήλικες . . . . . λυπεοίατο καὶ ἐπιβουλεύοιεν, ἀλλ' ἑτεροῖός σφι δοκέοι εἶναι . . . I, 110 κελεύει σε Ἀστυάγης τὸ παιδίον τοῦτο λαβόντα θεῖναι ἐς τὸ ἐρημότατον τῶν ὀρέων, ὅκως ἂν τάχιστα διαφθαρείη.

Μὴ in absoluten Finalsätzen weicht nur einmal in seiner Construction von der Hauptregel ab: I, 34 ἀκόντια δὲ . . . . . ἐς τοὺς θαλάμους συνένησε, μή τί οἱ κρεμάμενον τῷ παιδὶ ἐμπέσῃ. Sonst folgt darauf regelmässig nach einem Präsens der Conjunctiv: I, 41 φύλακα παιδός σε τοῦ ἐμοῦ χρηΐζω γενέσθαι . . ., μή τινες κατ' ὁδὸν κλῶπες κακοῦργοι ἐπὶ δηλήσι φανέωσι ὑμῖν. IX, 45 παραθήκην ὑμῖν τὰ ἔπεα τάδε τίθεμαι, ἀπόρρητα ποιεύμενος πρὸς μηδένα λέγειν ὑμέας ἄλλον ἢ Παυσανίην, μή με καὶ διαφθείρητε. Dagegen nach dem Aorist der Optativ: VII, 107 οὐκ ἠθέλησε, μὴ δειλίῃ δόξειε περιεῖναι βασιλέϊ, VIII, 128 τοῖσι δὲ στρατηγοῖσι . . . . ἔδοξε μὴ καταπλῆξαι Τιμόξεινον προδοσίῃ τῆς Σκιωναίων πόλιος εἵνεκα, μὴ νομιζοίατο . . . und derselbe Modus nach dem Imperfectum: IV, 78 τὰς δὲ πύλας ἐφύλασσον, μή τίς μιν Σκυθέων ἴδοι ἔχοντα ταύτην τὴν στολήν. Optativ und Conjunctiv wechseln nach vorangehendem Imperfectum, wenn wir VIII, 6 mit Stein lesen: ἐκ μὲν δὴ τῆς ἀντίης προσπλέειν οὔ κώ σφι ἐδόκεε τῶνδε εἵνεκα, μή κως ἰδόντες οἱ Ἕλληνες προσπλέοντας ἐς φυγὴν ὁρμήσειαν φεύγοντάς τε εὐφρόνη καταλαμβάνῃ. Krueger setzt an dieser in den Handschriften schwankenden Stelle den opt. καταλάβοι.

Von den absoluten Finalsätzen gehen wir nun über zu den abhängigen. Unter den Verbis, die einen Finalsatz regieren, haben wir zunächst die des Fürchtens und der damit verwandten Begriffe zu erwähnen. Denn nicht nur nach den Verbis, in denen der Begriff der Furcht deutlich ausgesprochen ist, folgen μὴ und μὴ οὐ, sondern auch nach denjenigen, „welche die Idee der Furcht bloss anregen.“ Geradezu die Bedeutung „fürchten“ haben die Verba: ἀρρωδέω nebst dem Compositum καταρρωδέω, δειμαίνω, ἔδεισα, φοβέομαι.

ἀρρωδέω (attisch ὀρρωδέω). IX, 46 ἀλλὰ ἀρρωδέομεν μὴ ὑμῖν οὐκ ἡδέες γένωνται οἱ λόγοι. I, 9 ἀπεμάχετο, ἀρρωδέων μή τί οἱ ἐξ αὐτῶν γένηται κακόν, I, 156 ἀρρωδέων δὲ μὴ καὶ ὕστερόν κοτε οἱ Λυδοὶ . . . . . ἀπόλωνται. III, 130 ὁ δὲ οὐκ ὑπεδέκετο, ἀρρωδέων μὴ . . . . ἢ ἀπεστερημένος. III, 119 Δαρεῖος δὲ ἀρρωδήσας μὴ κοινῷ λόγῳ οἱ ἓξ πεποιηκότες ἔωσι ταῦτα, μεταπεμπόμενος ἕνα ἕκαστον ἀπεπειρᾶτο γνώμης, VIII, 63 ἀρρωδήσας μάλιστα τοὺς Ἀθηναίους ἀνεδιδάσκετο, μή σφεας ἀπολίπωσι.

καταρρωδέω. IX, 45 καταρρώδηκε γὰρ μὴ πλεῦνες συλλεχθῆτε, VI, 9 καταρρώδησαν μὴ οὐ δυνατοὶ γένωνται ὑπερβαλέσθαι, καὶ οὕτω οὔτε τὴν Μίλητον οἷοί τε ἔωσι ἐξελεῖν . . . ., πρός τε

Δαρείου κινδυνεύσωσι κακόν τι λαβεῖν. VII, 218 καταρρωδήσας μὴ οἱ Φωκέες ἔωσι Λακεδαιμόνιοι, εἴρετο Ἐπιάλτην ὁποδαπὸς εἴη ὁ στρατός.

Gleichbedeutend sind die Verbindungen ἐς πᾶσαν ἀρρωδίην ἀπικνέομαι: IV, 140 ἐς πᾶσαν ἀρρωδίην ἀπίκοντο μή σφεας οἱ Ἴωνες ἔωσι ἀπολελοιπότες. IX, 7 ὑμεῖς δὲ ἐς πᾶσαν ἀρρωδίην τότε ἀπικόμενοι μὴ ὁμολογήσωμεν τῷ Πέρσῃ, . . . und ἔστι ἀρρωδίη τινί: IX, 101 ἦν δὲ ἀρρωδίη σφι . . . ., μὴ περὶ Μαρδονίῳ πταίσῃ ἡ Ἑλλάς.

δειμαίνω. VIII, 68 (γ) δειμαίνω, μὴ ὁ ναυτικὸς στρατὸς κακωθεὶς τὸν πεζὸν προσδηλήσηται. V, 16 τὰ δὲ νήπια παιδία δέουσι τοῦ ποδὸς σπάρτῳ, μὴ κατακυλισθῇ δειμαίνοντες. I, 165 δειμαίνοντες μὴ αἱ μὲν ἐμπόριον γένωνται, ἡ δὲ αὐτῶν νῆσος ἀποκληισθῇ τούτου εἵνεκα, . . .

ἔδεισα. IV, 97 οὐ γὰρ ἔδεισά κω μὴ ἑσσωθέωμεν ὑπὸ Σκυθέων μάχῃ, ἀλλὰ μᾶλλον μὴ οὐ δυνάμενοί σφεας εὑρεῖν πάθωμέν τι ἀλώμενοι. VIII, 141 κάρτα τε ἔδεισαν μὴ ὁμολογήσωσι τῷ Πέρσῃ Ἀθηναῖοι. VIII, 144 τὸ μὲν δεῖσαι Λακεδαιμονίους μὴ ὁμολογήσωμεν τῷ βαρβάρῳ, κάρτα ἀνθρωπήιον ἦν. I, 155 ὁ δ' ἀμείβετο τοισίδε, δείσας μὴ ἀναστάτους ποιήσῃ τὰς Σάρδις. III, 30 πρὸς ὧν ταῦτα δείσας περὶ ἑωυτοῦ μή μιν ἀποκτείνας ὁ ἀδελφεὸς ἄρχῃ, πέμπει Πρηξάσπεα ἐς Πέρσας. III, 65 δείσας δὲ μὴ ἀπαιρεθέω τὴν ἀρχὴν πρὸς τοῦ ἀδελφεοῦ, ἐποίησα ταχύτερα ἢ σοφώτερα. IV, 127 ἡμῖν οὔτε ἄστεα οὔτε γῆ πεφυτευμένη ἐστί, τῶν πέρι δείσαντες μὴ ἁλῷ ἢ καρῇ ταχύτερον συμμίσγοιμεν ἂν ἐς μάχην ὑμῖν. V, 92 (δ) δείσασα δὲ μή σφι μεταδόξῃ καὶ τὸ δεύτερον λαβόντες τὸ παιδίον ἀποκτείνωσι, φέρουσα κατακρύπτει . . . VII, 163 δείσας μὲν περὶ τοῖσι Ἕλλησι μὴ οὐ δύνωνται τὸν βάρβαρον ὑπερβαλέσθαι, ... ἠμέλησε. VII, 191 ὥστε δείσαντες οἱ στρατηγοὶ τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ μή σφι κεκακωμένοισι ἐπιθέωνται οἱ Θεσσαλοί, ... περιεβάλοντο. VII, 236 λέγει μετὰ τοῦτον Ἀχαιμένης . . . . ., παρατυχών τε τῷ λόγῳ καὶ δείσας μὴ ἀναγνωσθῇ Ξέρξης ποιέειν ταῦτα. VIII, 97 δείσας μή τις τῶν Ἰώνων ὑποθῆται τοῖσι Ἕλλησι ἢ αὐτοὶ νοήσωσι πλέειν ἐς τὸν Ἑλλήσποντον λύσοντες τὰς γεφύρας, καὶ ἀπολαμφθεὶς ἐν τῇ Εὐρώπῃ κινδυνεύσῃ ἀπολέσθαι, δρησμὸν ἐβούλευε. IX, 18 οὐκ ἔχω δ' ἀτρεκέως εἰπεῖν οὔτε εἰ . . . . . δείσαντες μὴ καὶ σφίσι γένηται τρώματα, οὕτω δὴ ἀπήλαυνον ὀπίσω. III, 135 Δημοκήδης δὲ δείσας μή εὑ ἐκπειρῷτο Δαρεῖος, οὔτι . . . . ἐδέκετο.

φοβέομαι. VII, 52 ὅς Ἴωνας φοβέεαι μὴ μεταβάλωσι. I, 9 καὶ μὴ φοβεῦ . . . . μήτε γυναῖκα τὴν ἐμήν, μή τί τοι ἐξ αὐτῆς γένηται βλάβος. VI, 77 τὴν μὲν ἐκ τοῦ φανεροῦ μάχην οὐκ ἐφοβέοντο, ἀλλὰ μὴ δόλῳ αἱρεθέωσι. IX, 109 φοβεόμενος δὲ Ἄμηστριν, μὴ καὶ πρὶν κατεικάζουσῃ τὰ γινόμενα οὕτω ἐπευρεθῇ πρήσσων.

Eine Befürchtung kann μὴ c. conj. auch bezeichnen, ohne sich ausdrücklich an ein Verbum timendi anzuschliessen, und tritt dazu noch οὐ, so wird die Befürchtung ausgesprochen, dass etwas nicht stattfinde oder stattfinden werde. So gebraucht Herodot einmal μὴ οὐ V, 79 ἀλλὰ μᾶλλον μὴ οὐ τοῦτο ᾖ τὸ χρηστήριον.

Von Verbis und sonstigen Wendungen, die nur eine Anregung des Begriffes der Furcht enthalten, finden wir bei Herodot:

ἐλπίζω (eigentlich „erwarten"). VIII, 53 τῇ δὴ οὔτε τις ἐφύλασσε οὔτ' ἂν ἤλπισε μή κοτέ τις κατὰ ταῦτα ἀναβαίη ἀνθρώπων. I, 77 τὸν δὲ παρεόντα καὶ μαχεσάμενον στρατὸν Πέρσῃσι . . . . διεσκέδασε, οὐδαμὰ ἐλπίσας μή κοτε ἄρα ἀγωνισάμενος οὕτω παραπλησίως Κῦρος ἐλάσῃ ἐπὶ Σάρδις.

ἐπιλέγομαι med. (eigentlich „bei sich erwägen"). VII, 149 (λέγουσι τὴν βουλὴν) μὴ δὲ σπονδέων ἐουσέων ἐπιλέγεσθαι . . . . ., μὴ τὸ λοιπὸν ἔωσι Λακεδαιμονίων ὑπήκοοι. III, 65 ἀδεῶς διαιτώμην, οὐδαμὰ ἐπιλεξάμενος μή κοτέ τίς μοι Σμέρδιος ὑπαραιρημένου ἄλλος ἐπανασταίη ἀνθρώπων.

φροντίζω (eigentlich „denken, besorgt sein“). I, 155 *φροντίζω μὴ ἄριστον ᾖ ἐξανδραποδίσασθαί σφεας.*

κήδομαι (eigentlich „in Sorge sein“). VII, 220 *λέγεται δὲ ὡς αὐτός σφεας ἀπέπεμψε Λεωνίδης, μὴ ἀπόλωνται κηδόμενος.*

προμηθέομαι (eigentlich „Vorsorge tragen“). III, 78 *ὁ Δαρεῖος ἐπεστεὼς ἠπόρεε οἷα ἐν σκότεϊ, προμηθεόμενος μὴ πλήξῃ τὸν Γωβρύην* und gleich darauf: *προμηθεόμενος σέο, μὴ πλήξω.*

ὑποπτεύω („argwöhnen, Verdacht hegen“) IX, 90 (*ἔλεγε*) *αὐτοί τε, εἴ τι ὑποπτεύουσι μὴ δόλῳ αὐτοὺς προάγοιεν, ἕτοιμοι εἶναι . . . . . ὅμηροι εἶναι.*

φυλάσσω („Wache halten“). VIII, 130 *ἀλλ' ἐν τῇ Σάμῳ κατήμενοι ἐφύλασσον τὴν Ἰωνίην μὴ ἀποστῇ,* (mit Anwendung der Antiptosis, die sich unter den obigen Beispielen noch zweimal findet: s. *φοβέομαι* VII, 52 und *ἀρρωδέω* VIII, 63.).

δεινόν ἐστι und *δεινὸν γίνεται.* I, 84 *οὐ γὰρ ἦν δεινὸν κατὰ τοῦτο μὴ ἁλῷ κοτε.* VII, 157 *τοῦτο δὲ ἤδη δεινὸν γίνεται μὴ πέσῃ πᾶσα ἡ Ἑλλάς.*

ἐπικίνδυνόν ἐστι. VII, 239 *ἐπικίνδυνον γὰρ ἦν μὴ λαμφθείη.* So erklärt Krueger auch

ἀμήχανόν ἐστι. V, 3 *ἀλλὰ γὰρ τοῦτο ἄπορόν σφι καὶ ἀμήχανον μή κοτε ἐγγένηται.* Ferner ist hierher zu rechnen die Stelle IX, 53 *δεινότερον δὲ ἔτι* (sc. *ἐποιεῦντο*) . . . . *ἀπολιπεῖν τὸν λόχον τὸν Πιτανήτην, μὴ . . . . ἀπόληται ὑπολειφθεὶς αὐτός τε Ἀμομφάρετος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ.* Auch gehört hierher das persönliche

δεινός τινί εἰμι. I, 155 *ὥστε οὐδὲν δεινοί τοι ἔσονται μὴ ἀποστέωσι.* VII, 235 *οὐδὲν δεινοὶ ἔσονταί τοι μὴ . . . . . βοηθέωσι ταύτῃ.* Endlich ist zu beachten der zweimal vorkommende Imperativ

ὅρα μή. V, 106 *ὅρα μὴ ἐξ ὑστέρης σεωυτὸν ἐν αἰτίῃ σχῇς.* VII, 103 *ὅρα μὴ μάτην κόμπος ὁ λόγος οὗτος εἰρημένος ᾖ.*

Was nun die Modi in den oben angeführten Sätzen betrifft, so ist in denselben der Conjunctiv vorherrschend, selbst wenn das Verbum timendi in einem historischen Tempus steht, und zwar erscheint gerade der Conjunctiv Aoristi als mit besonderer Vorliebe gebraucht, der sich unter den obigen 53 Beispielen 34mal ohne wesentliches Schwanken der Handschriften findet. Hiezu kommen noch VIII, 68 (*γ*) *προσδηλήσηται* (s. o. *δειμαίνω*), wo mit Aenderung nur eines Buchstaben die besseren Handschriften (*προσδηλήσεται* A B, *προδηλήσεται* P) den Ind. Fut. bieten, der sich sonst bei Herodot nach den Verbis timendi garnicht findet, und IV, 127 *ἁλῷ* (s. o. *ἔδεισα*), wo die guten Handschriften zwar eine andere Form (*ἁλώῃ* A B P, *ἁλώη* d), aber doch den Conjunctiv Aoristi haben. Da indessen I, 84 die Form *ἁλῷ* in allen Handschriften steht, erscheint obige Nebenform, die Krueger an jener Stelle aufgenommen hat, unnöthig. Getheilt ist die Lesart der Handschriften V, 106. Neben *σχῇς* (s. o. *ὅρα μή*) bieten A B[1] C d *ἔχῃς*. Der Conj. Praes. findet sich meistens vom Hülfsverbum; so *ᾖ* I, 155 (s. o. *φροντίζω*), V, 79 (s. o. *μὴ οὐ*), *ἔωσι* VII, 149 (s. o. *ἐπιλέγομαι*), VII, 218 (s. o. *καταρρωδέω*) und VI, 9 (s. o. *καταρρωδέω*) neben zwei Conj. Aor., aber auch *δύνωνται* VII, 163 (s. o. *ἔδεισα*), *βοηθέωσι* VII, 235 (s. o *δεινός τινί εἰμι*) und *ἄρχῃ* III, 30 (s. o. *ἔδεισα*), wofür Krueger ohne handschriftliche Begründung *ἄρξῃ* liest. Den Ind. Perf., der bei den Attikern nach Verbis timendi angewendet wird bei Befürchtung von Geschehenem, das sich nicht mehr ändern lässt, braucht Herodot nicht, wohl aber den Conj. Perf III, 119 (s. o. *ἀρρωδέω*), III, 130 (s. o. *ἀρρωδέω*), IV, 140 (s. o. *ἐς πᾶσαν ἀρρωδίην ἀπικνέομαι*) und so ist auch wol VII, 103 (s. o *ὅρα μή*) *εἰρημένος ᾖ* zu lesen, obgleich die Handschriften mit Ausnahme des sonst gerade nicht zuverlässigen (s. Stein praef. p. 32) cod. R *εἰρημένος εἴη* haben, das Krueger beibehält. Der Opt. Aor. findet sich nach einem Verbum timendi nur dreimal, und zwar nach

vorangehendem Aorist VIII, 53 (s. o. *ἐλπίζω*), III, 65 (s. o. *ἐπιλέγομαι*) und nach einem Imperf. VII, 239 (s. o. *ἐπικίνδυνόν ἐστι*), der Opt. Praes. zweimal: III, 135 (s. o. *ἔδεισε*) und sogar nach einem Praesens IX, 90 (s. o. *ὑποπτεύω*).

Das elliptische, durch Ergänzung eines Begriffs der Furcht zu erklärende, *οὐ μή*, welches um eine besonders nachdrückliche Verneinung auszusprechen gebraucht wird, findet sich bei Herodot dreimal: I, 199 *οὐ γὰρ μὴ ἀπώσηται.* VII, 53 *τῶν ἢν κρατήσωμεν, οὐ μή τις ἡμῖν ἄλλος στρατὸς ἀντιστῇ κοτε ἀνθρώπων.* III, 62 *εἰ δ' ἔστι ὥσπερ πρὸ τοῦ, οὐ μή τί τοι ἔκ γε ἐκείνου νεώτερον ἀναβλάστῃ.* Ueberall folgt darauf der Conj. Aor., denn es ist wol kein Grund vorhanden, während an den beiden ersten Stellen alle Handschriften übereinstimmen, in der letztgenannten mit Krueger *ἀναβλαστήσει* statt *ἀναβλάστῃ* zu lesen, zumal sich diese Lesart nur auf eine einzige Handschrift (R) stützt.

Einen Finalsatz regieren ferner die Verba: Sorge tragen *βουλεύομαι, διανοέομαι, μέλει μοι, ὁρέω, προορέω, σκοπέω, φροντίζω, φυλάσσω*, sich bemühen, sich bestreben *προθυμέομαι, ἐπιτηδεύω, γλίχομαι*, betreiben *μηχανέομαι, παρασκευάζω, ποιέω*, wetteifern *ἅμιλλαν ποιέομαι.* Da in diesen Verbis ausser der Absicht des Subjects eine Handlung auszuführen auch der Begriff des Nachdenkens, auf welche Art und Weise dieselbe ausführbar sein wird, liegt, so ist es natürlich, dass hier gerade diejenigen Partikeln, welche mit der finalen eine modale Bedeutung verbinden, das sind *ὅκως* und *ὡς*, zur Anwendung kommen. Diese beiden Finalpartikeln folgen also nach:

βουλεύομαι III, 154 *ἄλλο ἐβουλεύετο, ὅκως αὐτός τε ἔσται ὁ ἑλὼν αὐτὴν καὶ ἑωυτοῦ τὸ ἔργον ἔσται.* Dagegen der Infinitiv schliesst sich daran VI, 100 *οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐβουλεύοντο ἐκλιπεῖν τὴν πόλιν . . . .* Aehnlicher Bedeutung ist die Wendung *βουλῆς ἀγαθῆς δεῖ* IV, 134 *βουλῆς ἀγαθῆς δεῖ, ὅκως ἀσφαλέως ἡ κομιδὴ ἡμῖν ἔσται τὸ ὀπίσω.*

διανοέομαι. VI, 133 *οἱ δὲ Πάριοι ὅκως μέν τι δώσουσι Μιλτιάδῃ ἀργύριον οὐδὲν διενοεῦντο.* Auch von diesem Verbum findet sich der Infinitiv abhängig II, 121 (δ) *τοὺς δὲ αὐτοῦ ὥσπερ εἶχον κατακλιθέντας πίνειν διανοέεσθαι.* VI, 86 (δ) *οὕτω ἀγαθὸν μηδὲ διανοέεσθαι περὶ παρακαταθήκης ἄλλο γε ἢ ἀπαιτεόντων ἀποδιδόναι.* II, 126 *ἰδίῃ δὲ καὶ αὐτὴν διανοηθῆναι μνημήιον καταλιπέσθαι*, und der Inf. Fut. VII, 207 *οὗτοι μὲν δὴ οὕτω διενένωντο ποιήσειν.*

μέλει μοι. I, 9 *σοὶ μελέτω τὸ ἐνθεῦτεν ὅκως μή σε ὄψεται . . .* Anders IX, 72, wo die Handlung des abhängigen Satzes in die Gegenwart fällt, *ἔλεγε πρὸς Ἀρίμνηστον ἄνδρα Πλαταιέα οὐ μέλειν οἱ ὅτι πρὸ τῆς Ἑλλάδος ἀποθνήσκει.*

ὁρέω. III, 36 *ἢν δὲ πολλὰ τοιαῦτα ποιέῃς, ὅρα ὅκως μή σευ ἀποστήσονται Πέρσαι.*

προορέω. III, 159 *ὡς δ' ἕξουσι γυναῖκας οἱ Βαβυλώνιοι ἵνα σφι γενεὴ ὑπογίνηται, τάδε Δαρεῖος προϊδὼν ἐποίησε.* So auch neben dem Genetiv der Person II, 121 (α) (*ἔλεγον*) *τούτοισι δὲ ἀπηγήσασθαι ὡς ἐκείνων προορέων, ὅκως βίον ἄφθονον ἔχωσι, τεχνάσαιτο . . .*

σκοπέω. I, 117 *ἐβούλευον σκοπέων ὅκως σοί τε ποιήσω κατὰ νόον, καὶ ἐγὼ πρὸς σὲ γινόμενος ἀναμάρτητος . . . . . εἴην αὐθέντης.*

φροντίζω. VII, 8 (α) *ἐφρόντιζον ὅκως μὴ λείψομαι τῶν πρότερον γενομένων ἐν τιμῇ τῇδε μηδὲ ἐλάσσω προσκτήσομαι δύναμιν Πέρσῃσι.* Ein dem Satze mit *ὅκως* gleichbedeutender indirecter Fragesatz folgt darauf I, 125 *ἐφρόντιζε ὅτεῳ τρόπῳ σοφωτάτῳ Πέρσας ἀναπείσει ἀπίστασθαι.*

φυλάσσω. IV, 190 *φυλάσσοντες, ἐπεὰν ἀπίῃ τὴν ψυχήν, ὅκως μιν κατίσουσι μηδὲ ὕπτιος ἀποθανέεται.*

προθυμέομαι. I, 91 *προθυμεομένου δὲ Λοξίεω ὅκως ἂν κατὰ τοὺς παῖδας τοῦ Κροίσου γένοιτο τὸ Σαρδίων πάθος καὶ μὴ κατ' αὐτὸν Κροῖσον, οὐκ οἷόν τε ἐγένετο παραγαγεῖν μοίρας.*

ἐπιτηδεύω. III, 102 *ἐπιτηδεύσας ὅκως ἀπὸ τέκνων ὡς νεωτάτων ἀποσπάσας ζεύξει.* Aber auch mit dem Infinitiv verbunden IV, 170 *νόμους δὲ τοὺς πλεῦνας μιμέεσθαι ἐπιτηδεύουσι τοὺς Κυρηναίων.*

γλίχομαι. VII, 161 *ὡς δὲ στρατηγήσεις αὐτῆς γλίχεαι.*

μηχανέομαι. II, 121 (γ) (ἔλεγον) *προστάσσειν αὐτῷ, ὅτεῳ τρόπῳ δύναιαι, μηχανᾶσθαι ὅκως τὸ σῶμα τοῦ ἀδελφεοῦ καταλύσας κομιεῖ.* VI, 133 *οἱ δὲ ὅκως διαφυλάξουσι τὴν πόλιν τοῦτο ἐμηχανέοντο.* VII, 176 *πᾶν μηχανεόμενοι ὅκως μή σφι ἐσβάλοιεν οἱ Θεσσαλοὶ ἐπὶ τὴν χώρην.* VIII, 71 *καίτοι τὰ δυνατὰ πάντα ἐμεμηχάνητο ὅκως κατ' ἤπειρον μὴ ἐσβάλοιεν οἱ βάρβαροι.* III, 85 *μηχανῶ ὡς ἂν ἡμεῖς σχῶμεν τοῦτο τὸ γέρας καὶ μὴ ἄλλος τις.* Durch das hinzugetretene Demonstrativum *οὕτω* erklärt sich der auf dies Verbum folgende Consecutivsatz I, 9 *ἀρχὴν γὰρ ἐγὼ μηχανήσομαι οὕτω ὥστε μηδὲ μαθεῖν μιν ὀφθεῖσαν ὑπὸ σεῦ.*

παρασκευάζω. II, 120 *τοῦ δαιμονίου παρασκευάζοντος ὅκως πανωλεθρίῃ ἀπολόμενοι καταφανὲς τοῦτο τοῖσι ἀνθρώποισι ποιήσωσι . . .*

ποιέω. I, 8 *ποίεε ὅκως ἐκείνην θεήσεαι γυμνήν.* I, 209 *καὶ ποίεε ὅκως, ἐπεὰν ἐγὼ τάδε καταστρεψάμενος ἔλθω ἐκεῖ, ὥς μοι καταστήσεις τὸν παῖδα ἐς ἔλεγχον.* VII, 18 *ποίεε δὲ οὕτω ὅκως τοῦ θεοῦ παραδιδόντος τῶν σῶν ἐνδεήσει μηδέν.* IX, 91 *σὺ δὲ ἡμῖν ποίεε ὅκως αὐτός τε δοὺς πίστιν ἀποπλεύσεαι καὶ οἱ σὺν σοὶ ἐόντες οἵδε,* V, 23 *ποιέειν ὅκως μηκέτι κεῖνος ἐς Ἕλληνας ἀπίξεται.* V, 36 *δεύτερα συνεβούλευε ποιέειν ὅκως ναυκρατέες τῆς θαλάσσης ἔσονται.* V, 109 *ποιέειν χρεόν ἐστι ὑμέας . . . . ., ὅκως τὸ κατ' ὑμέας ἔσται ἥ τε Ἰωνίη καὶ ἡ Κύπρος ἐλευθέρη.* IX, 2 *οὐδὲ ἔων ἰέναι ἑκαστέρω, ἀλλ' αὐτοῦ ἱζόμενον ποιέειν ὅκως ἀμαχητὶ τὴν πᾶσαν Ἑλλάδα καταστρέψεται.* V, 96 *καὶ ποιέων ἅπαντα ὅκως αἱ Ἀθῆναι γενοίατο ὑπ' ἑωυτῷ τε καὶ Δαρείῳ.* VIII, 13 *ἐποιέετό τε πᾶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὅκως ἂν ἐξισωθείη τῷ Ἑλληνικῷ τὸ Περσικὸν μηδὲ πολλῷ πλέον εἴη.*

ἅμιλλαν ποιέομαι. VIII, 10 *ἅμιλλαν ἐποιεῦντο ὅκως αὐτὸς ἕκαστος πρῶτος νέα Ἀττικὴν ἑλὼν παρὰ βασιλέος δῶρα λάμψεται.*

Ich füge noch einige Stellen hinzu, an denen ein Verbum des Sorgens, wovon *ὅκως* mit dem Ind. Fut. abhängt, zwar nicht ausdrücklich dasteht, aber sich mit Leichtigkeit ergänzen lässt. So III, 40 *τοῦτο ἀπόβαλε οὕτω* („wirf es weg, indem du Sorge trägst, dass es") *ὅκως μηκέτι ἥξει ἐς ἀνθρώπους.* III, 135 *ἐνετέλλετό σφι ἑπομένους Δημοκήδεϊ διεξελθεῖν τὰ παραθαλάσσια τῆς Ἑλλάδος* („er trug ihnen auf zu durchziehen und dafür zu sorgen, dass"), *ὅκως τε μὴ διαδρήσεταί σφεας ὁ Δημοκήδης, ἀλλά μιν πάντως ὀπίσω ἀπάξουσι.* III, 104 *ἐλαύνουσι ἐπὶ τὸν χρυσὸν λελογισμένως ὅκως καυμάτων τῶν θερμοτάτων ἐόντων ἔσονται ἐν τῇ ἁρπαγῇ,* wo der Begriff des Sorgens in *λελογισμένως* steckt. Die Lesart *ὅκως* ist übrigens an dieser Stelle erst durch Bekker hergestellt, während die Handschriften mit nur einer Ausnahme sämmtlich *ὅκως ἂν* haben, das sich indessen ebensowenig wie *ὡς ἂν* mit dem Ind. Fut. verbunden bei Herodot nachweisen lässt. Mit Ergänzung eines Verbi des Sorgens ist es auch zu erklären, wenn *ὅκως* in selbstständigem Satze eine dringende Aufforderung, oder, falls der Satz verneint ist, eine nachdrückliche Warnung einleitet. Verbunden wird es in diesem Falle entweder mit dem Ind. Fut. III, 142 *ἀλλὰ μᾶλλον ὅκως λόγον δώσεις τῶν μετεχείρισας χρημάτων,* oder mit dem Conj. Aor., den VI, 85 die Handschriften übereinstimmend bieten: *εἰ νῦν ὀργῇ χρεώμενοι ἔγνωσαν οὕτω Σπαρτιῆται, ὅκως ἐξ ὑστέρης μή τι ὑμῖν, ἢν ταῦτα πρήσσητε, πανώλεθρον κακὸν ἐς τὴν χώρην ἐμβάλωσι,* während Krueger auch hier das Fut. *ἐσβαλεῦσι* geschrieben hat.

Dass zwischen *ὅκως* und *ὡς* nach den obengenannten Verbis ein Unterschied nicht vorhanden ist, ergiebt sich aus der Stelle I, 209 (s. o. *ποιέω*), wo *ὡς* epanaleptisch auf ein voraus-

gehendes *ὅκως* folgt, ebenso etwa wie bisweilen *ὡς* ein vorausgehendes *ὅτι* aufnimmt, III, 71 *ἤ ἴστε ὑμῖν ὅτι, ἤν ὑπερπέσῃ ἡ νῦν ἡμέρη, ὡς οὐκ ἄλλος φθὰς ἐμεῦ κατήγορος ἔσται,* IX, 6 *προεῖπαί τε ὅτι, εἰ μὴ ἀμυνεῦσι Ἀθηναίοισι, ὡς καὶ αὐτοί τινα ἀλεωρὴν εὑρήσονται; ὡς* ist nur ungleich seltener. Am häufigsten regieren diese Partikeln im vorliegenden Falle den Ind. Fut., wie es in obigen 30 Beispielen 21mal stattfindet. Die Handschriften, und zwar auch die guten, haben an Stelle desselben zwar nicht selten den Conj. Aor. [so I, 209 (s. o. *ποιέω*) *καταστήσῃς* ABC, *καταστήσῃς* s für *καταστήσεις,* II, 121 (*γ*) (s. o. *μηχανέομαι*) *κομίσῃ* Ppr. Rd für *κομιεῖ,* III, 102 (s. o. *ἐπιτηδεύω*) *ζεύξῃ* ABC, *ζεύξῃ* PRd für *ζεύξει,* IV, 190 (s. o. *φυλάσσω*) *κατίσωσι* alle ausser P für *κατίσουσι,* VI, 133 (s. o. *μηχανέομαι*) *διαφυλάξωσι* alle ausser Ps für *διαφυλάξουσι,* VII, 8 (*α*) (s. o. *φροντίζω*) *προσκτήσωμαι* alle ausser Pd für *προσκτήσομαι,* VII, 18 (s. o. *ποιέω*) *ἐνδεήσῃ* alle ausser PR für *ἐνδεήσει,* VII, 161 (s. o. *γλίχομαι*) *στρατηγήσῃς* R für *στρατηγήσεις,* IX, 2 (s. o. *ποιέω*) *καταστρέψηται* alle Handschriften für *καταστρέψεται*], jedoch möchte ich hiebei auf das Schwanken der handschriftlichen Ueberlieferung um so weniger Gewicht legen als diese in derselben Art auch unmögliche Formen bietet, wie III, 36 (s. o. *ὁρέω*) *ἀποστήσωνται* Ad statt *ἀποστήσονται,* III, 135 *ἀπάξωσι* alle ausser PR statt *ἀπάξουσι,* III, 142 *δόσῃς* R statt *δώσεις,* VII, 8 (*α*) (s. o. *φροντίζω*) *λείψωμαι* alle ausser Pd statt *λείψομαι,* VIII, 10 (s. o. *ἅμιλλαν ποιέομαι*) *λάμψηται* s statt *λάμψεται.* Den Conjunctiv oder Optativ regiert *ὅκως* nach den Verbis des Sorgens u. s. w. nur selten, den Conj. Aor. einmal II, 120 (s. o. *παρασκευάζω*), den Conj. Präs. einmal II, 121 (*α*) (s. o. *προορέω*), den Optativ Aoristi dreimal V, 96 (s. o. *ποιέω*), VII, 176 (s. o. *μηχανέομαι*), VIII, 71 (s. o. *μηχανέομαι*); einmal finden sich Conj. und Opt. nebeneinander I, 117 (s. o. *σκοπέω*). Wenn ich zuvor sagte, dass *ὅκως* und *ὡς* nach den hierher gehörigen Verbis mit der finalen Bedeutung immer auch mehr oder weniger eine modale*) verbinden, so gilt dies namentlich von *ὅκως ἄν,* das zweimal den Opt. Aor. regiert, I, 91 (s. o. *προθυμέομαι*), VIII, 13 (s. o. *ποιέω*), und *ὡς ἄν* mit dem Conj. Aor. verbunden III, 85 (s. o. *μηχανέομαι*).

Herodot lässt auch nach dem Verbum *δέομαι* mehrfach einen Finalsatz mit *ὅκως* oder *ὅκως ἄν* folgen, wo wir einen Inf. oder Acc. c. Inf erwarten würden. So *ὅκως* mit dem Ind. Fut. III, 135 *ἐδέετο αὐτοῦ ὅκως ἐξηγησάμενος πᾶσαν καὶ ἐπιδέξας τὴν Ἑλλάδα τοῖσι Πέρσῃσι ὀπίσω ἥξει, ὅκως* mit dem Opt. IX, 117 *ἐδέοντό τε τῶν στρατηγῶν ὅκως ἀπάγοιέν σφεας ὀπίσω, ὅκως ἄν* mit dem Opt. II, 126 (*ἔλεγον αὐτὴν*) *ἑκάστου δέεσθαι ὅκως ἄν αὐτῇ ἕνα λίθον ἐν τοῖσι ἔργοισι δωρέοιτο.* III, 44 *ἐδεήθη ὅκως ἄν καὶ παρ' ἑωυτὸν πέμψας ἐς Σάμον δέοιτο στρατοῦ.* Häufiger natürlich sind Inf. z. B. III, 44 *προθύμως ἔπεμπε ἐς Σάμον δεησόμενος Πολυκράτεος στρατὸν ναυτικὸν ἅμα πέμψαι ἑωυτῷ ἐπ' Αἴγυπτον* und Acc. c. Inf. z. B. IV, 84 *Οἰόβαζος ἐδεήθη Δαρείου τριῶν*

---

*) Auf die ursprünglich modale Bedeutung von *ὅκως* wird man auch in denjenigen Fällen zurückgehen müssen, in welchen es gleichbedeutend mit *ὅτι* gebraucht ist, besonders nach Verbis sentiendi und declarandi und solchen Ausdrücken, in denen ein ähnlicher Begriff liegt. So: III, 115 *οὐ δύναμαι ἀκοῦσαι, τοῦτο μελετῶν, ὅκως θάλασσά ἐστι τὰ ἐπέκεινα Εὐρώπης.* V, 89 *οὐκ ἀνέσχοντο ἀκούσαντες ὅκως χρεὸν εἴη ἐπισχεῖν πεπονθότας ὑπ' Αἰγινητέων ἀνάρσια.* VII, 237 *οὐ γὰρ δὴ κεῖνό γε ἐνδέξομαι ὅκως οὐκ εὐνοέει τοῖσι ἐμοῖσι πρήγμασι,* III, 62 *οὐκ ἔστι ταῦτα ἀληθέα, ὅκως κοτὲ σοὶ Σμέρδις ἀδελφεὸς ὁ σὸς ἐπανέστηκε, οὐδὲ ὅκως τι ἐξ ἐκείνου τοῦ ἀνδρὸς νεῖκός τοι ἔσται ἢ μέγα ἢ σμικρόν.* VII, 187 *ἀλλὰ μᾶλλον ὅκως τὰ σιτία ἀντέχρησε θῶυμά μοι μυριάσι τοσαύτῃσι.* IX, 65 *θῶυμα δέ μοι ὅκως παρὰ τῆς Δήμητρος τὸ ἄλσος μαχομένων οὐδὲ εἷς ἐφάνη τῶν Περσέων ...* I, 37 *ἤ λόγῳ ἀνάπεισον ὅκως μοι ἀμείνω ἐστὶ ταῦτα οὕτω ποιεόμενα.* II, 49 *οὐ μὲν οὐδὲ φήσω ὅκως Αἰγύπτιοι παρ' Ἑλλήνων ἔλαβον ἢ τοῦτο ἢ ἄλλο κού τι νόμαιον.* VII, 159 *ἀλλὰ τούτου μὲν τοῦ λόγου μηκέτι μνησθῇς, ὅκως τὴν ἡγεμονίην τοι παραδώσομεν.* VII, 161 *σὺ δὲ ὅκως μὲν στρατιὴν πέμψεις μὴ ἡγεόμενος τῆς Ἑλλάδος οὐ προφαίνεις,* und VIII, 119 (nach dem vorangehenden „es wird niemand behaupten") *ὅκως οὐκ ἄν ἴσον πλῆθος τοῖσι Πέρσῃσι ἐξέβαλε ἐς τὴν θάλασσαν.*

ἐόντων οἱ παίδων καὶ πάντων στρατευομένων ἕνα αὐτῷ καταλειφθῆναι. In gleicher Art sehen wir *ἐπαγγέλλομαι* in der Bedeutung „an Jemand das Verlangen richten“ mit *ὅκως ἂν* c. Opt. construirt V, 98 *ἐπηγγέλλοντο ἐς τὴν Χίον τοῖσι Παίοσι ὅκως ἂν ὀπίσω ἀπέλθοιεν*, während das Verbum sonst den Inf. bei sich hat, wie z. B. IV, 200 *ἐπαγγελλόμενοι ἐκδιδόναι τοὺς αἰτίους τοῦ φόνου τοῦ Ἀρκεσίλεω.* VII, 1 *καὶ αὐτίκα μὲν ἐπηγγέλλετο πέμπων ἀγγέλους κατὰ πόλις ἑτοιμάζειν στρατιήν.* Und hiernach wird es auch zu erklären sein, wenn wir nach *παρακελεύομαι* einen Satz mit *ὅκως* finden wie VIII, 15 *οἱ μὲν δὴ παρεκελεύοντο ὅκως μὴ παρήσουσι ἐς τὴν Ἑλλάδα τοὺς βαρβάρους, οἱ δ' ὅκως τὸ Ἑλληνικὸν στράτευμα διαφθείραντες τοῦ πόρου κρατήσουσι.* —

II. Temporalsätze.

Aus der nicht unbedeutenden Menge der Temporalpartikeln betrachten wir zunächst diejenigen, welche einen einmaligen wirklichen Fall bezeichnen und demnach mit dem Indicativ verbunden werden: *ὅτε, εὖτε — ἐπεί, ἐπείτε, ἐπειδὴ — ὡς, ὅκως — ἐπείτε τάχιστα, ὡς τάχιστα — ἐν ᾧ, ἀπ' οὗ, ἐξ οὗ.* (*ἡνίκα* findet sich bei Herodot nicht).

ὅτε ist ursprünglich ein relatives Adverbium und entspricht als Correlativum dem demonstrativen *τότε* IV, 15 *τότε δέ, ὅτε εἵπετο τῷ θεῷ, εἶναι κόραξ.* VI, 65 *τὸ εἶπε Ἀρίστων τότε ὅτε οἱ ἐξήγγειλε ὁ οἰκέτης* . . : VI, 106 *τότε δὲ πεμφθεὶς . . . ὁ Φειδιππίδης οὗτος, ὅτε πέρ οἱ ἔφη καὶ τὸν Πᾶνα φανῆναι, δευτεραῖος . . . . ἦν ἐν Σπάρτῃ.* VII, 215 *κατηγήσαντο ἐπὶ Φωκέας, τότε ὅτε οἱ Φωκέες . . . . ἦσαν ἐν σκέπῃ τοῦ πολέμου*, oder dem Pronom. demonstr. *οὗτος* I, 160 *ἦν δὲ χρόνος οὗτος οὐκ ὀλίγος γενόμενος, ὅτε Χίων οὐδεὶς ἐκ τοῦ Ἀταρνέος τούτου οὔτε οὐλὰς κριθέων πρόχυσιν ἐποιέετο* . . . V, 30 *ἐτύγχανε τοῦτον τὸν χρόνον ἐὼν ἐν Σούσοισι, ὅτε οἱ Νάξιοι ἦλθον* . . .. oder auch dem Fragepronomen *κότε* IX, 122 *κότε γὰρ δὴ καὶ παρέξει κάλλιον ἢ ὅτε γε ἀνθρώπων τε πολλῶν ἄρχομεν* . . . III, 73 *ἡμῖν κότε κάλλιον παρέξει ἀνασώσασθαι τὴν ἀρχήν, ἢ . . . . ἀποθανεῖν; ὅτε γε ἀρχόμεθα* . . . So wurde bis auf Stein auch VI, 19 *ὅτε* gelesen, von dem es nun nach den Handschriften in *ὁκότε* geändert ist: *τότε δὴ ταῦτα τοὺς Μιλησίους κατελάμβανε, ὁκότε ἄνδρες μὲν οἱ πλεῦνες ἐκτείνοντο* . . . . Für diesen Gebrauch von *ὁκότε* habe ich sonst bei Herodot ein Beispiel nicht gefunden. Dem Hauptsatze voran steht das den Temporalsatz einleitende *ὅτε* ziemlich selten, so nur I, 114 *καὶ ὅτε ἦν δεκαέτης ὁ παῖς. . . . ἐξέφηνέ μιν.* III, 57 *ὅτε ὦν ἐποιεῦντο τὸν θησαυρόν, ἐχρέωντο* . . . VII, 39 *ὅτε μέν νυν χρηστὰ ποιήσας ἕτερα τοιαῦτα ἐπηγγέλλεο, εὐεργεσίῃσι βασιλέα οὐ καυχήσεαι ὑπερβαλέσθαι.* IV, 110 *ὅτε Ἕλληνες Ἀμαζόσι ἐμαχέσαντο* . . . ., *τότε λόγος* (sc. *ἐστὶ*) . . . IX, 8 *ὅτε δὲ Ἀλέξανδρος ἀπίκετο ἐς τὴν Ἀττικήν, οὔκω ἀπετετείχιστο.* Viel häufiger wird die mit *ὅτε* gemachte Zeitangabe dem dadurch näher bestimmten Satztheile nachgestellt, und zwar mit dem Imperf. II, 13 *καὶ Μοίρι οὔκω ἦν ἔτεα εἰνακόσια τετελευτηκότι ὅτε τῶν ἱρέων ταῦτα ἐγὼ ἤκουον.* II, 182. III, 1. 131. V, 99. VI, 41. VII, 8 (*β*). 20. 144. VIII, 115. IX, 39, mit dem Aorist I, 103 *οὗτος ὁ τοῖσι Λυδοῖσί ἐστι μαχεσάμενος ὅτε νὺξ ἡ ἡμέρη ἐγένετό σφι μαχομένοισι.* II, 156. V, 76. 92 (*η*). VII, 10 (*γ*), mit dem Plusquamperfectum VII, 158, oder parenthetisch in denselben eingeschoben: I, 145 *ὅτι καὶ ὅτε ἐν Πελοποννήσῳ οἴκεον δυώδεκα ἦν αὐτῶν μέρεα.* II, 165. 166. 174. VI, 46. 69. In gleicher Art findet sich zweimal ein Satz mit *εὖτε* VII, 193 *ἔνθα λέγεται τὸν Ἡρακλέα καταλειφθῆναι* . . ., *εὖτ' ἐπὶ τὸ κῶας ἔπλεον* . . . und VII, 209 *ἤκουσας μὲν καὶ πρότερόν μευ, εὖτε ὁρμέομεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, περὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων.*

Gleichbedeutend mit *ἐπεὶ* und *ἐπειδὴ* gebraucht Herodot in der Bedeutung „als, nachdem“ ausserordentlich häufig das ihm eigenthümliche *ἐπείτε*. Ausser den historischen Temporibus, unter denen das Plusquamperfectum natürlich das seltenste ist, findet sich nach diesen Conjunctionen auch vereinzelt das Präsens V, 55 *ἐπεὶ Ἵππαρχον τὸν Πεισιστράτου . . . . . κτείνουσι Ἀριστογείτων καὶ Ἁρμόδιος, ... ἐτυραννεύοντο Ἀθηναῖοι . . .* IX, 2 *ἐπεὶ δὲ πορευόμενος γίνεται ὁ στρατὸς ἐν Βοιωτοῖσι, οἱ Θηβαῖοι κατελάμβανον τὸν Μαρδόνιον . .* und das Perfectum IV, 118 *ἐκδιδάσκοντες ὡς ὁ Πέρσης, ἐπειδή οἱ τὰ ἐν τῇ ἠπείρῳ τῇ ἑτέρῃ πάντα κατέστραπται, ... διαβέβηκε . . .* VII, 16 (*β*) *νῦν ὦν, ἐπειδὴ τέτραψαι ἐπὶ τὴν ἀμείνω, φής . . .* VII, 158 *νῦν δὲ ἐπειδὴ περιελήλυθε ὁ πόλεμος καὶ ἀπῖκται ἐς ὑμέας, οὕτω δὴ Γέλωνος μνῆστις γέγονε.* Die mit diesen Partikeln eingeleiteten Temporalsätze stehen nur höchst selten hinter dem Hauptsatze: *ἐπεὶ* nur VII, 176 *ἔδειμαν δὲ Φωκέες τὸ τεῖχος δείσαντες, ἐπεὶ Θεσσαλοὶ ἦλθον . . . .*, *ἐπειδὴ* nur III, 72 *λέγει πρὸς ταῦτα Ὀτάνης, ἐπειδὴ ὥρα . . . . ἐπείτε* I, 15 *ἐσέβαλε μέν νυν στρατιὴν καὶ οὗτος, ἐπείτε ἦρξε, . . .* II, 56. 57. IV, 147. 155 und nach Steins Lesart auch IX, 93 *πρόφαντα δέ σφι ἔν τε Δωδώνῃ καὶ ἐν Δελφοῖσι ἐγίνετο, ἐπείτε ἐπειρώτευν* [*τοὺς προφήτας*] *τὸ αἴτιον τοῦ παρεόντος κακοῦ,* [*οἱ δὲ αὐτοῖσι ἔφραζον*] *ὅτι . . .* — *Ἐπείτε* findet sich auch nicht selten in der Bedeutung „seitdem“ = *ἐξ οὗ, ἀπ’ οὗ* gebraucht. So: I, 58 (*ἐπείτε ἐγένετο*), 196 (*ἐπείτε γὰρ ἁλόντες ἐκακώθησαν καὶ οἰκοφθορήθησαν*), II, 43 (*ἐπείτε . . . . . . ἐγένοντο*), III, 49 (*ἐπείτε ἔκτισαν*). 117 (*ἐπείτε δὲ Πέρσαι ἔχουσι τὸ κράτος*), ebend. (*ἐπείτε δὲ ὑπὸ τῷ Πέρσῃ εἰσί*), IV, 7 (*ἐπείτε γεγόνασι*), V, 4 (*ἐπείτε ἐγένετο*), VII, 8 (*α*) (*ἐπείτε παρελάβομεν*). 29 (*ἐπείτε ἐξῆλθον*), 43 (*ἐπείτε . . . ἐπεχείρησαν τῇ ὁδῷ*), neben *ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου* VII, 59 *φρουρὴ ἐν αὐτῷ κατεστήκεε ὑπὸ Δαρείου ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐπείτε ἐπὶ Σκύθας ἐστρατεύετο.* IX, 26. 108.

Bei weitem am häufigsten von allen Temporalpartikeln gebraucht Herodot *ὡς* = „als, nachdem“; es findet sich beinahe 500mal. Ueberall ist es mit einem historischen Tempus verbunden, nur einmal mit dem Praesens VI, 5 *ὁ μὲν δὴ ὡς ἀπωστὸς τῆς ἑωυτοῦ γίνεται, ἀπικνέεται ὀπίσω ἐς τὴν Χίον.* Damit gleichbedeutend findet man zweimal *ὅκως*: VII, 229 (*λέγεται*) *ὅκως δὲ αὐτὸν ἤγαγε, τὸν μὲν ἀγαγόντα οἴχεσθαι φεύγοντα, . . .* und IX, 66 *τούτους, ὅκως ἡ συμβολὴ ἐγίνετο, ... ἦγε κατηρτημένως.*

Erwähnt sei noch, dass zuweilen, nachdem ein Temporalsatz mit einer der genannten Partikeln begonnen hat, er nach einer Unterbrechung durch eine andere aufgenommen wird. So: *ἐπειδὴ* — *ἐπείτε* V, 99 *Ἀρισταγόρης δέ, ἐπειδὴ οἵ τε Ἀθηναῖοι ἀπίκοντο . . . . οὗτοι ὦν ἐπείτε σφι ἀπίκοντο καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι παρῆσαν, ἐποιέετο στρατηίην ὁ Ἀρισταγόρης . . . ἐπεὶ* — *ὡς* VIII, 67 *ἐπεὶ ὦν ἀπίκατο . . . . ., οἱ δὲ λοιποὶ ὡς ἀπίκοντο ἐς τὸ Φάληρον, ἐνθαῦτα κατέβη αὐτὸς Ξέρξης . . . . ἐπείτε* — *ὡς* I, 189 *ἐπείτε δὲ ὁ Κῦρος . . . . . ἐγίνετο ἐπὶ Γύνδῃ ποταμῷ. . . . . ὡς διαβαίνειν ἐπειρᾶτο ὁ Κῦρος ἐόντα νηυσιπέρητον, ἐνθαῦτά οἱ . . . . ἐπειρᾶτο,* VI, 137 *ἐπείτε γὰρ ἰδεῖν τοὺς Ἀθηναίους ἐξεργασμένην εὖ, ... λαβεῖν φθόνον . . .*

ἐπείτε τάχιστα und *ὡς τάχιστα* haben fast immer den Aorist nach sich, das Plusquamperfectum nur I, 11 *ὡς δὲ ἡμέρη τάχιστα ἐγεγόνεε* I, 141 *ὡς οἱ Λυδοὶ τάχιστα κατεστράφατο* III, 69 *ὡς ἡμέρη τάχιστα ἐγεγόνεε.* Das Imperfectum liest Stein nach den Handschriften III, 58 *ἐπείτε γὰρ τάχιστα πρὸς τὴν Σίφνον προσῖσχον οἱ Σάμιοι.* Krueger hat auch hier den Aorist *προσέσχον*. Die Partikeln stehen entweder dicht neben einander: *ἐπείτε τάχιστα* I, 27. III, 7. IV, 118 V, 24. 38. VI, 13. IX, 12, *ὡς τάχιστα* nur V, 29, oder sie sind durch ein oder mehrere Worte getrennt; so durch die Verbindungspartikeln *γὰρ*: III, 58 *ἐπείτε γὰρ τάχιστα* III, 69 135. VII, 28. 163. *δὲ*: I, 111 *ὡς δὲ τάχιστα. γὰρ δὴ*: IV, 205 *ὡς γὰρ δὴ τάχιστα* VII, 182, oder durch

das Verbum I, 75 *ἐπείτε καὶ ἐσχίσθη τάχιστα* I, 114 *ἐπείτε μετείθη τάχιστα* IV, 43 *ἐπείτε ἐπύθετο τάχιστα* I, 19 *ὡς ἄφθη τάχιστα* I, 47 *ὡς ἐσῆλθον τάχιστα* I, 80 *ὡς ὤσφραντο τάχιστα* I, 128 *ὡς ἐπύθετο τάχιστα* IV, 143 *ὡς ἄνοιξε τάχιστα* V, 23 *ὡς ἦλθε τάχιστα* VII, 119 *ὡς ἐπύθοντο τάχιστα* oder durch beides zusammen: VII, 172 *ἐπείτε γὰρ ἐπύθοντο τάχιστα* I, 65 *ὡς γὰρ ἐπετρόπευσε τάχιστα* I, 213 *ὡς δὲ ἐλύθη τε τάχιστα* III, 42 *ὡς δὲ εἶδόν τε καὶ ἔλαβον τάχιστα* III, 145 *ὡς δὲ ἄχθη τάχιστα* V, 35 *ὡς δὲ ἀνέφυσαν τάχιστα* VIII, 71 *ὡς γὰρ ἐπύθοντο τάχιστα* VIII, 118 *ὡς δὲ ἐκβῆναι τάχιστα*. Bei *ὡς τάχιστα* tritt auch das Subject dazwischen: I, 11 *ὡς δὲ ἡμέρη τάχιστα* I, 141 *ὡς οἱ Λυδοὶ τάχιστα* III, 69 *ὡς ἡμέρη τάχιστα* VI, 118 *ὡς ἡμέρη τάχιστα* oder Subject und Verbum zusammen V, 56 *ὡς ἡμέρη ἐγένετο τάχιστα* (dieselben Worte VII, 18) V, 92 (*γ*) *ὡς δ' ἔτεκε ἡ γυνὴ τάχιστα*, die meisten Worte III, 66 *ὡς ἐσφακέλισέ τε τὸ ὀστέον καὶ ὁ μηρὸς τάχιστα ἐσάπη*. Ohne ähnliches Beispiel ist die Stellung V, 11 *Δαρεῖος δὲ ὡς διαβὰς τάχιστα τὸν Ἑλλήσποντον ἀπίκετο ἐς Σάρδις, ἐμνήσθη . . .*

ἐν ᾧ „während" findet sich meistens mit dem Imperfectum verbunden. So: I, 186 *ἐπίμπλατο* III, 19 *μετήισαν* III, 74 *ἐβουλεύοντο* III, 136 *ἔπασχον* IV, 95 *ἐποίεε . . . ἔλεγε* IV, 124 *ἐτράπετο* VI, 89 *ἐδέοντο* VI, 97 *ἐποίευν* VII, 26 *ἐργάζοντο* IX, 23 *ἐβοήθεε* IX, 102 *περιήισαν*; mit Imperfectum und Aorist zusammen V, 108 *ἀνήιε . . . . ἦλθε . . . . ἐκομίζετο*; mit dem Aorist allein nur I, 164 *ἀπήγαγε*; mit dem Präsens I, 164 *βουλεύονται* IV, 139 *λύομεν*. In der Bedeutung „während" wird auch *ἐν ὅσῳ* gebraucht I, 174 *ἐν ὅσῳ Ἅρπαγος τὴν Ἰωνίην κατεστρέφετο* und III, 150 *ἐν ὅσῳ γὰρ ὅ τε Μάγος ἦρχε καὶ οἱ ἑπτὰ ἐπανέστησαν*. Häufig folgt im Hauptsatze *ἐν τούτῳ*: I, 164. 186. III, 19. IV, 95. VI, 89. VII, 26. IX, 23 oder *ἐν τούτῳ παντὶ τῷ χρόνῳ* III, 150. V, 108.

Entsprechend dem deutschen „seitdem" gebraucht Herodot ausser dem vorher genannten *ἐπείτε* zuweilen auch *ἀπ' οὗ* und *ἐξ οὗ*. *ἀπ' οὗ* nur einmal II, 44 *ἀπ' οὗ Τύρον οἰκέουσι*, entstanden aus *ἀπ' οὗ χρόνου*, das sich II, 146 findet: *ἀπ' οὗ δὲ ἐπύθοντο χρόνου*.*) *ἐξ οὗ* lesen wir II, 15 *ἐξ οὗ ἀνθρώπων γένος ἐγένετο* II, 44 *ἐξ οὗ σφι τὸ ἱρὸν ἵδρυται* VI, 109 *ἐξ οὗ ἐγένοντο Ἀθηναῖοι* und gleichbedeutend damit *ἐξ ὅσου* II, 98 *ἐξ ὅσου ὑπὸ Πέρσῃσί ἐστι Αἴγυπτος* und *ἐξ ὅτεν* III, 63 *ἐξ ὅτεν βασιλεὺς Καμβύσης ἤλασε ἐς Αἴγυπτον . . .*

Zu erwähnen sind hier noch die beiden Stellen II, 121 (*ε*) (*ἔλεγον*) *ἀπηγήσασθαι ὡς ἀνοσιώτατον μὲν εἴη ἐργασμένος ὅτε τοῦ ἀδελφεοῦ . . . . ἀποτάμοι τὴν κεφαλὴν* und III, 27 *εἴρετο ὅ τι πρότερον μὲν . . . . ἐποίευν τοιοῦτον οὐδὲν Αἰγύπτιοι, τότε δὲ ἐπεὶ αὐτὸς παρείη*..., in denen *ὅτε* und *ἐπεὶ* bei einmaliger Handlung den Optativ regieren, um zu bezeichnen, dass diese Handlung als Vorstellung aus dem Sinne des Sprechenden genommen ist.

Die mit *ἄν* zusammengesetzten Temporalpartikeln bezeichnen a) in der Gegenwart wiederkehrende Fälle, b) erwartete oder vorausgesetzte Fälle. Es sind: *ὅταν, ἐπεάν, ὁσάκις ἄν, ἐπεάν, ἐπεὰν τάχιστα, ἐπείτε ἄν, ἐπειδὰν, ἐπειδὰν τάχιστα*. (*ὁπόταν* und *ἡνίκ' ἄν* gebraucht Herodot nicht).

ὅταν findet sich in der Bedeutung a) nur V, 16 *ὥστε, ὅταν τὴν θύρην τὴν καταπακτὴν ἀνακλίνῃ, κατίει . . . .* Häufiger hat es die Bedeutung b): I, 191 *προεῖπε τῷ στρατῷ, ὅταν διαβατὸν τὸ ῥέεθρον ἴδωνται γενόμενον, ἐσιέναι ταύτῃ ἐς τὴν πόλιν*. V, 30 *ὅταν ἐπιφανέωσι ἐς τὴν Νάξον*, V, 93 *ὅταν σφι ἥκωσι*... VI, 78 *ὅταν σημήνῃ ὁ κῆρυξ ποιέεσθαι ἄριστον*, VII, 10 (*δ*) *ὅταν τοι δοκέῃ*; so ist es besonders in Orakeln angewendet: I, 55 *ἀλλ' ὅταν ἡμίονος βασιλεὺς Μήδοισι γένηται*, III, 57 *ἀλλ' ὅταν ἐν Σίφνῳ πρυτανήια λευκὰ γένηται . . .* VI, 77 *ἀλλ' ὅταν*

---

*) Aehnlich *ἀπ' ἧς* = *ἀπὸ ταύτης ἡ* I, 1 *πέμπτῃ δὲ ἢ ἕκτῃ ἡμέρῃ ἀπ' ἧς ἀπίκοντο* I, 47 *ἀπ' ἧς ἂν ἡμέρης ὁρμηθέωσι ἐκ Σαρδίων, ἀπὸ ταύτης . . . .* III, 14 *ἡμέρῃ δὲ δεκάτῃ ἀπ' ἧς παρέλαβε τὸ τεῖχος . . .*

ἡ θήλεια τὸν ἄρσενα νικήσασα ἐξελάσῃ καὶ κῦδος ἐν Ἀργείοισιν ἄρηται, VIII, 20 βαρβαρόφωνος ὅταν ζυγὸν εἰς ἅλα βάλλῃ βύβλινον, VIII, 77 ἀλλ' ὅταν Ἀρτέμιδος χρυσαόρου ἱερὸν ἀκτὴν νηυσὶ γεφυρώσωσι . . . IX, 43 ὅταν αἴσιμον ἦμαρ ἐπέλθῃ.

εὖτ' ἄν kommt nur an zwei Stellen in der Bedeutung a) vor: II, 63 εὖτ' ἂν δὲ γίνηται καταφερὴς ὁ ἥλιος und VI, 27 εὖτ' ἂν μέλλῃ μεγάλα κακὰ ἢ πόλι ἢ ἔθνεϊ ἔσεσθαι. Ebenso

ὁσάκις ἄν nur einmal I, 198 ὁσάκις δ' ἂν μιχθῇ γυναικὶ τῇ ἑωυτοῦ ἀνὴρ Βαβυλώνιος . . .

ἐπεάν ist unter den in diese Klasse gehörenden Temporalpartikeln die bei weitem häufigste. Herodot gebraucht es in beiden Bedeutungen zusammen etwa 150 mal, vorwiegend in der Bedeutung a), und zwar namentlich Buch II c. 14—97, wo er die Sitten und Gebräuche der Aegyptier schildert, und im vierten Buche, wo er die Lebensweise der Scythen beschreibt. Das hiemit zusammengesetzte

ἐπεὰν τάχιστα findet sich IV, 98 ἐπεὰν ἐμὲ ἴδητε τάχιστα πορευόμενον ἐπὶ Σκύθας und IV, 134 ἐπεὰν τάχιστα νὺξ ἐπέλθῃ in der Bedeutung b). Auffallend ist VII, 129 ἐπεὰν δὲ συμμιχθέωσι τάχιστα, ἐνθεῦτεν ἤδη ὁ Πηνειὸς . . . ἀνωνύμους τοὺς ἄλλους εἶναι ποιέει, wo man statt ἐπεὰν τάχιστα vielmehr ἐπείτε oder ἐπείτε τάχιστα erwarten würde. Gleichbedeutend mit ἐπεάν steht in der Bedeutung a)

ἐπείτε ἄν I, 200 τοὺς ἐπείτε ἂν θηρεύσαντες αὐήνωσι πρὸς ἥλιον, ποιεῦσι τάδε und I, 202 τοὺς ἐπείτε ἂν ἐς τὠυτὸ συνέλθωσι κατὰ εἴλας καὶ πῦρ ἀνακαύσωνται . . .; dagegen ist ἄν ausgefallen und ἐπείτε allein c. Conj. in der Bedeutung b) gebraucht VIII, 22 Θεμιστοκλέης δὲ ταῦτα ἔγραφε, δοκέειν ἐμοί, ἐπ' ἀμφότερα νοέων, ἵνα ἢ . . . . . ἢ ἐπείτε ἀνενειχθῇ καὶ διαβληθῇ πρὸς Ξέρξην, ἀπίστους ποιήσῃ τοὺς Ἴωνας . . .

ἐπειδάν und also auch ἐπειδὰν τάχιστα will Krueger dem Herodot ganz absprechen: er schreibt dafür ἐπεάν und ἐπεὰν τάχιστα. Indessen diese Formen werden an den wenigen Stellen, an denen sie überhaupt vorkommen (nur I, 193 ἐπειδὰν δὲ ἄριστα αὐτὴ ἑωυτῆς ἐνείκῃ, ἐπὶ τριηκόσια ἐκφέρει IV, 61 ἐπειδὰν ἀποδείρωσι τὰ ἱρήια VIII, 144 ἀλλ' ἐπειδὰν τάχιστα πύθηται . . .), durch gute Handschriften gestützt. Stein giebt darüber unter den Varianten folgenden Ausweis: I, 193 ἐπειδὰν cod. A, ἐπεὰν d, ἐπ' ἐὰν R, IV, 61 ἐπειδὰν Cd, ἐπειδ' ἂν AB: ἐπεάν. VIII, 144 ist keine Abweichung der Lesart angegeben.

Zu diesen Conjunctionen ist, als einen in der Gegenwart wiederkehrenden Fall bezeichnend, noch ἦμος hinzuzufügen. Es findet sich in der Bedeutung „wann" IV, 28 βρονταί τε ἦμος τῇ ἄλλῃ γίνονται, τηνικαῦτα μὲν οὐ γίνονται. Ebenso steht in gleicher Bedeutung zweimal ὡς (ohne ἄν) c. Conj. I, 132 τῶν δὲ ὡς ἑκάστῳ θύειν θέλῃ und IV, 172 τῶν δὲ ὡς ἕκαστός οἱ μιχθῇ, διδοῖ δῶρον . . .

Die Wiederholung eines Falles in der Vergangenheit wird ausgedrückt durch ὅτε, εὖτε, ὁκότε, ἐπείτε, ὡς und ὅκως mit dem Optativ. Die meisten dieser Conjunctionen sind nur ganz vereinzelt anzutreffen. So ὅτε nur IV, 78 ὅτε δὲ διατρίψειε μῆνα ἢ πλέον τούτου, ἀπαλλάσσετο . . ., εὖτε nur IV, 78 εὖτε ἀγάγοι τὴν στρατιὴν τὴν Σκυθέων ἐς τὸ Βορυσθενεϊτέων ἄστυ, ὁκότε II, 120 ὁκότε συμμίσγοιεν τοῖσι Ἕλλησι, und II, 181 ὁκότε ἔλθοι Ἄμασις πρὸς αὐτήν, ἐπείτε nur II, 181 τῇ ἐπείτε συγκλίνοιτο ὁ Ἄμασις, auch ὡς nur I, 17 ὡς δὲ ἐς τὴν Μιλησίην ἀπίκοιτο, VII, 119 ὡς δὲ δείπνου γίνοιτο ὥρη, οἱ μὲν δεκόμενοι ἔχεσκον πόνον, I, 196 ὡς γὰρ δὴ διεξέλθοι ὁ κῆρυξ . . . . ἀνίστη ἄν . . . In letzterem Capitel lesen wir, aufgenommen durch ein folgendes ὅκως, auch ὡς ἄν mit dem Optativ: ὡς ἂν (Krueger will ἄν hier streichen) αἱ παρθένοι γινοίατο γάμων ὡραῖαι, ταύτας ὅκως συναγάγοιεν πάσας, ἐς ἓν χωρίον ἐσάγεσκον . . . Desto häufiger gebraucht Herodot

ὅκως c Opt. um einen in der Vergangenheit wiederholten Fall zu bezeichnen. Ich muss mich hier darauf beschränken von den mehr als 50 Beispielen diejenigen besonders anzuführen, die wegen der Form des Nachsatzes erwähnenswerth sind. Dieser bietet bei allen diesen Conjunctionen meistens das Imperfectum, nicht selten in der Form des Iterativums: nach *ὡς* an den oben angeführten Stellen I, 196 (*ἐσάγεσκον*), VII, 119 (*ἔχεσκον*), nach *ὅκως* I, 186 (*ἐπιτείνεσκε*), II, 13 (*ἄρδεσκε*), IV, 43 (*φεύγεσκον*), IV, 129 (*ἔσκον*), VI, 12 (*ἔχεσκε*), VII, 41 (*μετεκβαίνεσκε*), VII, 119 (*ἔσκε*), ebend. (*ἀπελαύνεσκον*), VII, 211 (*φεύγεσκον*). Zu dem Imperfectum des Nachsatzes tritt zuweilen *ἄν*. So: I, 196 (*ἀνίστη ἄν*) III, 51 (*ἀπηλαύνετ' ἄν*) IV, 130 (*ἄν ὑπεξήλαυνον*) II, 174 (*κλέπτεσκε ἄν*) IV, 42 (*ἄν σπείρεσκον*). Dieses *ἄν* hat Stein auch gegen die Handschriften zum Imperfectum hinzugefügt I, 196, indem er liest: *ἄλλην ἄν ἀνεκήρυσσε ἥ μετ' ἐκείνην ἔσκε εὐειδεστάτη.* Das Praesens im Nachsatze steht nur I, 175 *τοῖσι ὅκως τι μέλλοι ἀνεπιτήδεον ἔσεσθαι . . . . . ἡ ἱρείη τῆς Ἀθηναίης πώγωνα μέγαν ἴσχει,* die Infinitivi Praesentis in der oratio obliqua sind aus dem Imperf. entstanden: II, 133 (*πίνειν τε καὶ εὐπαθέειν*) II, 137 (*ἐθέλειν*) II, 140 (*κελεύειν*) VI, 137 (*βιᾶσθαί σφεας*). Der vorherrschende Gebrauch des Imperf. veranlasste Krueger dieses Tempus auch an 2 Stellen zu schreiben, an denen die besseren Handschriften den Aorist bieten. IV, 78 liest er: *τὴν μὲν στρατιὴν καταλείπεσκε* (so nur cod. R) *ἐν τῷ προαστείῳ* und IX, 74 *βαλλέσκετο* (so nur cod. P). Stein hat beide Male die Aoriste *καταλίπεσκε* und *βαλέσκετο* aufgenommen, wie auch IV, 78 selbst von Krueger und ohne Variante in den Handschriften gelesen wird: *αὐτὸς δὲ ὅκως ἔλθοι ἐς τὸ τεῖχος καὶ τὰς πύλας ἐγκληίσειε, . . . λάβεσκε ἄν Ἑλληνίδα ἐσθῆτα.*

Bevor ich diesen Abschnitt beschliesse, will ich noch eine Bemerkung hinzufügen, die sich auf viele der zuvor genannten Temporalpartikeln gemeinschaftlich bezieht. Dem Sprachgebrauch des Herodot ist es eigen, dass er in der oratio obliqua in temporalen Vordersätzen häufig den Infinitiv eintreten lässt. Um zu zeigen, dass dies gar nicht so selten geschieht, gebe ich die folgenden Beispiele. Bei *ἐπεί*: IV, 10 (*ἐπεί οἱ . . . . ἀνδρωθῆναι*) IV, 33 (*ἐπεὶ δὲ . . . . ὀπίσω οὐκ ἀπονοστέειν*) V, 84 (*ἐπεὶ δὲ ἐστερῆσθαι αὐτῶν*) VII, 150 (*ἐπεὶ δέ σφεας παραλαμβάνειν τοὺς Ἕλληνας*), bei *ἐπείτε*: I, 94 (*ἐπείτε δὲ οὐκ ἀνιέναι τὸ κακὸν . . .*) II, 42 (*ἐπείτε λιπαρέειν τὸν Ἡρακλέα*) II, 118 (*ἐπείτε ἐσελθεῖν ἐς τὸ τεῖχος*) VI, 84 (*ἐπείτε σφι Δαρεῖον ἐμβαλεῖν*) VI, 137 (*ἐπείτε γὰρ ἰδεῖν τοὺς Ἀθηναίους τὴν χώρην*) VIII, 135 (*ἐπείτε παρελθεῖν . . . Μῦν*), bei *ἐπειδή*: III, 26 (*ἐπειδὴ . . . ἰέναι . . ., γενέσθαι τε αὐτοὺς . . .*), bei *ὡς*: I, 24 (*ὡς δὲ ἄρα παρεῖναι αὐτούς*), ebenso: I, 86. 94. 141. II, 99. 107. 121 (*β*) 3mal. 121 (*δ*) 2mal. 121 (*ε*). 140. 162. III, 35. 87. IV, [illegible] 11. 179. VI, 137. VII, 148. 170. VIII, 94 2mal, bei *ὡς τάχιστα* nur VIII, 118 (*ὡς δὲ ἐκβῆναι τάχιστα*), bei *ἐν ᾧ* nur III, 105 (*ἐν ᾧ τοὺς μύρμηκας συλλέγεσθαι*); aus dem Optativ bei *ὅκως* ist der Infinitiv entstanden II, 140 *ὅκως γάρ οἱ φοιτᾶν σῖτον ἄγοντας Αἰγυπτίων . . . .**)

Die Conjunctionen *ἕως* — *ἔστ' ἄν* — *μέχρι, μέχρι οὗ, μέχρι ὅσου* vereinigen in sich die Bedeutungen „so lange als" und „so lange bis".

In der Bedeutung „so lange als" regiert *ἕως*, mit Ausnahme von III, 134 *ἕως νέος εἶς ἡλικίην*, überall den Ind. Imperf. I, 62 *ἕως μὲν Πεισίστρατος τὰ χρήματα ἤγειρε* II, 57 *ἕως δὲ ἐβαρβάριζε* III, 25 *ἕως μέν τι εἶχον ἐκ τῆς γῆς λαμβάνειν* IX, 6 *ἕως μὲν προσεδέκοντο* IX, 23 *ἕως μέν νυν μοῦνοι ἦσαν οἱ τριηκόσιοι* IX, 70 *ἕως μὲν γὰρ ἀπῆσαν οἱ Ἀθηναῖοι* IX, 102 *ἕως μέν νυν τοῖσι Πέρσῃσι ὄρθια ἦν τὰ γέρρα.* So verbessert Stein auch IV, 165: *ἕως μὲν ὁ Ἀρκεσίλεως ἐν τῇ Βάρκῃ διαιτᾶτο . . . .*, wo die Handschriften *τέως* bieten. In der Bedeutung „so lange bis"

---

*) s. auch unten unter *ἐς ὅ*.

findet es sich mit dem Ind. Aor. bei wirklich eingetretener Handlung VII, 23 *ἕως ἀπίκοντο ἐς τοὺς ἀνωτάτω* VII, 100 *ἕως ἐξ ἐσχάτων ἐς ἔσχατα ἀπίκετο.* — II, 143 *ἕως οὗ ἀπέδεξαν ἁπάσας αὐτὰς* finden wir ein nicht weiter vorkommendes *ἕως οὗ,* welches Struve und nach ihm Krueger in *ἐς ὅ* veränderte. Die Handschriften leisten hier wenig Hilfe, da gerade in den besseren (ABCd) der ganze Schluss des Satzes *διὰ πασέων — αὐτὰς* fehlt. Eine nur vorgestellte Handlung bezeichnend ist *ἕως* in obliquer Rede mit dem Inf Praes. verbunden IV, 42 *ἐντειλάμενος ἐς τὸ ὀπίσω δι' Ἡρακλέων στηλέων ἐκπλέειν ἕως ἐς τὴν βορηίην θάλασσαν καὶ οὕτω ἐς Αἴγυπτον ἀπικνέεσθαι.*

ἔστ' ἂν = „so lange als" III, 53 *ἔστ' ἂν πυνθάνηται περιεόντα τὸν πατέρα* IV, 201 *ἔστ' ἂν ἡ γῆ αὕτη οὕτω ἔχῃ* (Krueger *εὖτ' ἂν*?) VIII, 61 *ἔστ' ἂν διηκόσιαι νέες σφι ἔωσι πεπληρωμέναι* VIII, 142 *ἔστ' ἂν ὁ πόλεμος ὅδε συνεστήκῃ* VIII, 143 *ἔστ' ἂν ὁ ἥλιος τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἴῃ τῇ περ καὶ νῦν ἔρχεται* VIII, 144 *ἔστ' ἂν καὶ εἷς περιῇ Ἀθηναίων.* Wie diese Beispiele zeigen, steht dabei also überall der Conj. Praes., nur VIII, 142 ein demselben gleichbedeutender Conj Perf. Seltener *ἔστ' ἂν* = „so lange bis" VII, 141 *ἔστ' ἂν καὶ τελευτήσωμεν* VII, 158 *ἔστ' ἂν διαπολεμήσωμεν* VIII, 4 *ἔστ' ἂν αὐτοὶ τέκνα τε καὶ τοὺς οἰκέτας ὑπεκθέωνται,* ohne Ausnahme mit dem Conj Aor. verbunden. In dieser Bedeutung findet sich auch einmal *ἔστε**) allein VII, 171 (*λέγουσι*) *λιμόν τε καὶ λοιμὸν γενέσθαι καὶ αὐτοῖσι καὶ τοῖσι προβάτοισι, ἔστε . . . τρίτους αὐτὴν νῦν νέμεσθαι Κρῆτας.*

Denselben Unterschied in den Temporibus wie oben bei *ἕως* in den Bedeutungen „so lange als" und „so lange bis" können wir bei *μέχρι, μέχρι οὗ, μέχρι ὅσου* beobachten. IV, 3 *μέχρι μὲν γὰρ ὥρων ἡμέας ὅπλα ἔχοντας,* VIII, 3 *μέχρι ὅσου κάρτα ἐδέοντο αὐτῶν.* An beiden Stellen ist die Bedeutung „so lange als" erforderlich, an beiden schliesst sich an die Conjunction das Imperf. Dagegen hat *μέχρι οὗ,* wenn es „so lange bis" bedeutet und eine wirklich eingetretene Handlung bezeichnet, immer den Ind. Aor. neben sich: I, 187 *μέχρι οὗ ἐς Δαρεῖον περιῆλθε ἡ βασιληίη* V, 28 *μέχρι οὗ μιν Πάριοι κατήρτισαν* VII, 60 *μέχρι οὗ πάντας τούτῳ τῷ τρόπῳ ἐξηρίθμησαν* VII, 225 *μέχρι οὗ οἱ σὺν Ἐπιάλτῃ παρεγένοντο* VIII, 100 *μέχρι οὗ Ξέρξης αὐτός σφεας ἀπικόμενος ἔπαυσε.* Bei nur erwarteter Handlung richtet sich die Construction nach dem Tempus des Hauptsatzes; ist dieses ein historisches, so folgt der Opt. Aor. II, 179 *τὰ φορτία ἔδεε περιάγειν ἐν βάρισι περὶ τὸ Δέλτα, μέχρι οὗ ἀπίκοιτο ἐς Ναύκρατιν,* ist es ein Haupttempus, so regiert *μέχρι* selbst bei fehlendem *ἂν* den Conj. Aor. IV, 119 *μέχρι δὲ τοῦτο ἴδωμεν, μενέομεν παρ' ἡμῖν αὐτοῖσι.* Ganz ebenso das nur einmal sich findende *ἄχρι οὗ* I, 117 *ἐντειλάμενος . . . . . . φυλάσσειν ἄχρι οὗ τελευτήσῃ.* Uebrigens gebraucht Herodot *μέχρι οὗ* bisweilen nicht nur als Temporalconjunction, sondern auch als Präposition c. Gen. I, 181 *μέχρι οὗ ὀκτὼ πύργων* II, 19 *μέχρι οὗ αὖτις τροπέων τῶν θερινέων* III, 104 *μέχρι οὗ ἀγορῆς διαλύσιος* und mit einem Adverbium II, 53 *μέχρι οὗ πρώην τε καὶ χθὲς . . . . .* So auch *μέχρι ὅτου* c. Gen. II, 173 *μέχρι ὅτου πληθούσης ἀγορῆς . . .*

Ausschliesslich in der Bedeutung „so lange bis" finden sich bei Herodot *ἐς ὅ* und *ἐς ὅ ἄν. ἐς ὅ,* mehr als 50mal vorkommend, leitet einen Temporalsatz ein, in dem die Handlung eine einmalige, wirklich eingetretene ist und hat gewöhnlich den Ind. Aor. nach sich, seltener den Ind. eines anderen historischen Tempus. Einen allgemeinen Fall bezeichnet es dagegen, wenn es mit dem Praes. verbunden wird III, 104 *ἔτι μᾶλλον ψύχει, ἐς ὃ ἐπὶ δυσμῇσι ἐὼν καὶ το*

---

*) *ἔστε* als Präpos. c. Acc. schreibt Stein nach guten Handschriften VII, 128 *ἔστε Περραιβούς.*

κάρτα ψύχει IV, 181 *ὑπίεται τοῦ ψυχροῦ, ἐς ὃ δύεταί τε ὁ ἥλιος . . .*, und bei einem zu erwartenden Falle mit dem Futurum steht es nur IX, 58 *ἀλλὰ διωκτέοι εἰσὶ ἐς ὃ καταλαμφθέντες δώσουσι . . . . δίκας.* In der oratio obliqua treten die Sätze mit *ἐς ὃ*, in denen in der geraden Rede der Ind. Aor. stehen würde, fast immer in den Inf. Aor. I, 94 (*λέγουσι*) *ἀποπλέειν . . . . ., ἐς ὃ ἔθνεα πολλὰ παραμειψαμένους ἀπικέσθαι ἐς Ὀμβρικούς*, II, 102 *ἔλεγον . . . καταστρέψεσθαι, ἐς ὃ πλέονά μιν πρόσω ἀπικέσθαι . . .* V, 85 (*λέγουσι*) *κτείνειν ἀλλήλους ἅτε πολεμίους, ἐς ὃ ἐκ πάντων ἕνα λειφθέντα ἀνακομισθῆναι . . . .* V, 86 (*λέγουσι*) *ἕλκειν, ἐς ὃ ἑλκόμενα τὰ ἀγάλματα ἀμφότερα τὠυτὸ ποιῆσαι.* Die einzige Ausnahme ist I, 191 *ὡς λέγεται . . . ἐν εὐπαθείῃσι εἶναι, ἐς ὃ δὴ καὶ τὸ κάρτα ἐπύθοντο.* Ein Beispiel findet sich auch für einen aus dem Ind. Praes. entstandenen Inf. Praes. I, 202 (*φασὶ*) *μᾶλλον μεθύσκεσθαι, ἐς ὃ ἐς ὄρχησίν τε ἀνίστασθαι καὶ ἐς ἀοιδὴν ἀπικνέεσθαι.* — *ἐς ὃ ἂν* bezeichnet in der Bedeutung „so lange bis“ a) einen wiederkehrenden Fall in der Gegenwart I, 93 *πορνεύονται . . . ., ἐς ὃ ἂν συνοικήσωσι τοῦτο ποιέουσαι* III, 82 *τοῦτο δὲ τοιοῦτο γίνεται ἐς ὃ ἂν προστάς τις τοῦ δήμου τοὺς τοιούτους παύσῃ* IV, 30 *ἐπιεῖσι τοὺς ὄνους, ἐς ὃ ἂν σχῶσι αἱ ἵπποι ἐν γαστρὶ* IV, 196 *ἄλλον πρὸς ὦν ἔθηκαν χρυσόν, ἐς ὃ ἂν πείθωσι* und in der in dem Orakel VI, 86 (*γ*) ausgesprochenen Sentenz: *κραιπνὸς δὲ μετέρχεται, εἰς ὅ κε πᾶσαν συμμάρψας ὀλέσῃ γενεὴν . . . .* b) eine zu erwartende Handlung II, 115 *φυλάξω, ἐς ὃ ἂν αὐτὸς ἐλθὼν ἐκεῖνος ἀπαγαγέσθαι ἐθέλῃ* IV, 43 *Λιβύην γάρ οἱ ἀνάγκην ἔσεσθαι περιπλώειν, ἐς ὃ ἂν ἀπίκηται . . .* In beiden Fällen fehlt zuweilen *ἂν* neben *ἐς ὃ*, wie III, 31 *κεκριμένοι ἄνδρες γίνονται Περσέων, ἐς ὃ ἀποθάνωσι ἤ σφι παρευρεθῇ τι ἄδικον* und VIII, 108 *ἐατέον ὦν εἶναι φεύγειν, ἐς ὃ ἔλθῃ φεύγων ἐς τὴν ἑωυτοῦ.* Für *ἐς ὃ* und *ἐς ὃ ἂν* bieten die Handschriften, und zwar gerade die guten, mehrfach das von Struve*) beseitigte *ἐς οὗ* und *ἐς οὗ ἄν.* Krueger hat dieses 3mal noch beibehalten I, 67 *ἐς οὗ δὴ* III, 31 *ἐς οὗ* IV, 30 *ἐς οὗ ἄν*, dagegen IV, 196 hat auch er *ἐς ὃ ἂν* verbessert.

Schliesslich möchte ich hier noch die Stelle VII, 161 *ὅσον μὲν νυν παντὸς τοῦ Ἑλλήνων στρατοῦ ἐδέου ἡγέεσθαι, ἐξήρκεε ἡμῖν . . .* erwähnen, wo wir *ὅσον* mit Ergänzung von *χρόνον* am besten durch „so lange als“ übersetzen werden (Krueger: „in wie fern“). Sehr ähnlich findet sich das vollständige *χρόνον ὅσον* I, 21 *χρόνον ὅσον ἂν τὸν νηὸν οἰκοδομέῃ* IV, 201 *ταμόντες τοῖσι Βαρκαίοισι χρόνον μένειν αἰεὶ τὸ ὅρκιον ὅσον ἂν ἡ γῆ μένῃ κατὰ τότε εἶχε.*

Die Construction der Temporalpartikeln *πρὶν, πρὶν ἤ, πρότερον ἤ* wird durch die Form des Hauptsatzes bedingt. Ist derselbe affirmativ, so steht in dem Temporalsatze, mag er eine wirklich eingetretene oder eine nur vorgestellte Handlung enthalten, der Infinitiv. So bei *πρὶν* I, 46 *εἴ κως δύναιτο, πρὶν μεγάλους γενέσθαι τοὺς Πέρσας, καταλαβεῖν αὐτῶν αὐξανομένην τὴν δύναμιν* I, 76 *πρὶν δὲ ἐξελαύνειν ὁρμῆσαι τὸν στρατόν, ... ἐπειρᾶτό σφεας ἀπὸ Κροίσου ἀπιστάναι* II, 121 (*ε*) *ἐντειλάμενον πάντας τε ὁμοίως προσδέκεσθαι, καὶ πρὶν συγγενέσθαι, ἀναγκάζειν λέγειν αὐτῇ . . . .* III, 25 *πρὶν δὲ τῆς ὁδοῦ τὸ πέμπτον μέρος διεληλυθέναι τὴν στρατιήν, αὐτίκα . . . . . ἐπελελοίπεε* III, 127 *πρίν τι ὦν μέζον ἐξεργάσασθαί μιν Πέρσας κακόν, καταλαμπτέος ἐστὶ* IV, 93 *πρὶν δὲ ἀπικέσθαι ἐπὶ τὸν Ἴστρον, πρώτους αἱρέει Γέτας* IV, 117 (*πρὶν γήμασθαι*) 179 (*πρὶν δὲ κατιδέσθαι γῆν*) 180 (*πρὶν δὲ ἀνεῖναι αὐτὰς μάχεσθαι*) VI, 87 (*πρὶν τῶν πρότερον ἀδικημάτων δοῦναι δίκας*) 109 (*πρίν τι καὶ σαθρὸν Ἀθηναίων μετεξετέροισι ἐγγενέσθαι*) 119 (*πρὶν μὲν αἰχμαλώτους γενέσθαι*) VIII, 144 (*πρὶν ὦν παρεῖναι ἐκεῖνον*) IX, 9 (*πρίν τι ἄλλο Ἀθηναίοισι δόξαι*) 101 (*πρὶν τὴν φήμην ἐσαπικέσθαι*), bei *πρὶν ἤ* I, 78 *πρὶν γὰρ ἢ ὀπίσω σφεας*

---

*) Vergl. Opuscula sel. II, 313 ff.

ἀναπλῶσαι ἐς τὰς Σάρδις ἤλω ὁ Κροῖσος I, 79 *εὕρισκε πρῆγμά οἱ εἶναι ἐλαύνειν ὡς δύναιτο τάχιστα ἐπὶ τὰς Σάρδις, πρὶν ἢ τὸ δεύτερον ἁλισθῆναι τῶν Λυδῶν τὴν δύναμιν* I, 92 *ὅς οἱ πρὶν ἢ βασιλεῦσαι ἀντιστασιώτης κατεστήκεε* I, 170 *χρηστὴ δὲ καὶ πρὶν ἢ διαφθαρῆναι Ἰωνίην Θάλεω ἀνδρὸς Μιλησίου ἐγένετο* II, 2 *πρὶν μὲν ἢ Ψαμμήτιχον σφέων βασιλεῦσαι, ἐνόμιζον* . . . IV, 1 *οὗτοι γὰρ πρὶν ἢ Σκύθας ἀπικέσθαι ἦρχον τῆς Ἀσίης* IV, 125 (*πρὶν ἤ σφι ἐμβαλεῖν*) 134 (*πρὶν ἢ καὶ ἐπὶ τὸν Ἴστρον ἰθῦσαι Σκύθας*) 147 (*πρὶν ἢ Θήραν ἐλθεῖν*) 167 (*πρὶν δὲ ἢ ἀποστεῖλαι τὴν στρατιὴν*) 180 (*πρὶν ἤ σφι Ἕλληνας παροικισθῆναι*) V, 65 (*πρὶν ἢ Ἰωνίην τε ἀποστῆναι ἀπὸ Δαρείου καὶ Ἀρισταγόρεα . . . . χρηίσαι . . .*) 72 (*πρὶν ἢ τὰς θύρας αὐτὸν ἀμεῖψαι*) VI, 22 (*πρὶν ἤ σφι ἐς τὴν χώρην ἀπικέσθαι τὸν τύραννον Αἰάκεα*) 116 (*πρὶν ἢ τοὺς βαρβάρους ἥκειν*) VII, 3 (*πρὶν ἢ τὸν πατέρα σφέων βασιλεῦσαι*) 94 (*πρὶν ἢ Δαναόν τε καὶ Ξοῦθον ἀπικέσθαι*) 226 (*πρὶν ἢ συμμῖξαί σφεας*) VIII, 3 (*πρὶν ἢ καὶ ἐς Σικελίην πέμπειν*) 12 (*πρὶν γὰρ ἢ καὶ ἀναπνεῦσαί σφεας*) 59 (*πρὶν ἢ τὸν Εὐρυβιάδην προθεῖναι τὸν λόγον*) IX, 13 (*πρὶν μέν νυν ἢ πυθέσθαι*) ebend. (*πρὶν ἢ τοὺς μετὰ Πανσανίεω ἐς τὸν Ἰσθμὸν ἐμβαλεῖν*) 48 (*πρὶν γὰρ ἢ συμμῖξαι ἡμέας ἐς χειρῶν τε νόμον ἀπικέσθαι*) 68 (*πρὶν ἢ καὶ συμμῖξαι τοῖσι πολεμίοισι*) 70 (*πρὶν ἢ τοὺς Λακεδαιμονίους ἀπικέσθαι*), bei *πρότερον ἢ* I, 72 *ἦσαν δὲ οἱ Σύριοι οὗτοι τὸ μὲν πρότερον ἢ Πέρσας ἄρξαι Μήδων κατήκοοι* VI, 91 *ἀλλ' ἔφθησαν ἐκπεσόντες πρότερον ἐκ τῆς νήσου ἤ σφι ἵλεον γενέσθαι τὴν θεὸν* VII, 2 *ἦσαν γὰρ Δαρείῳ καὶ πρότερον ἢ βασιλεῦσαι γεγονότες τρεῖς παῖδες* VII, 150 *ὡς Ξέρξης ἔπεμψε κήρυκα ἐς Ἄργος πρότερον ἤ περ ὁρμῆσαι στρατεύεσθαι* IX, 16 *ὡς αὐτὸς αὐτίκα λέγοι ταῦτα πρὸς ἀνθρώπους πρότερον ἢ γενέσθαι ἐν Πλαταιῇσι τὴν μάχην.**) Dieser grossen Menge von Beispielen stehen nur wenige Ausnahmen gegenüber, in denen auch bei negativem Hauptsatze *πρὶν* oder *πρὶν ἢ* mit dem Infinitiv verbunden ist I, 71 *Πέρσῃσι γάρ, πρὶν Λυδοὺς καταστρέψασθαι, ἦν οὔτε ἁβρὸν οὔτε ἀγαθὸν οὐδὲν* I, 165 *ὤμοσαν μὴ πρὶν ἐς Φωκαίην ἥξειν πρὶν ἢ τὸν μύδρον τοῦτον ἀναφανῆναι* IV, 9 *τὴν δὲ φάναι ἑωυτὴν ἔχειν καὶ οὐκ ἀποδώσειν ἐκείνῳ πρὶν ἤ οἱ μιχθῆναι*, dagegen ist II, 11 *κοῦ γε δὴ ἐν τῷ προαναισιμωμένῳ χρόνῳ πρότερον ἢ ἐμὲ γενέσθαι οὐκ ἂν χωσθείη κόλπος καὶ πολλῷ μέζων ἔτι τούτου* . . . keine Ausnahme, da in dem Hauptsatze ein affirmativer Sinn liegt. Enthält hingegen der Hauptsatz eine Negation, so steht in dem Temporalsatze, wenn dessen Handlung als wirklich eingetreten bezeichnet wird, der Indicativ, erscheint dieselbe aber nur als vorgestellt, der Conjunctiv. Für den Indicativ finden sich nur folgende Beispiele: I, 13 *λόγον οὐδένα ἐποιεῦντο, πρὶν δὴ ἐπετελέσθη* VI, 79 *οὐκ ὥρων οἱ ἐντὸς τοὺς ἐκτὸς ὅ τι ἔπρησσον, πρίν γε δὴ αὐτῶν τις ἀναβὰς ἐπὶ δένδρος κατεῖδε* VI, 110 *οὔτι κω συμβολὴν ἐποιέετο, πρίν γε δὴ αὐτοῦ πρυτανηίη ἐγένετο* VII, 239 *οὐκ εἶχον συμβαλέσθαι οἱ Λακεδαιμόνιοι, πρίν γε δή σφι . . . . . Γοργὼ ὑπέθετο* IX, 22 *ἐποίευν οὐδέν, πρίν γε δὴ μαθών τις τὸ ποιεύμενον παίει μιν ἐς τὸν ὀφθαλμὸν* VI, 45 *οὐ γὰρ δὴ πρότερον ἀπανέστη ἐκ τῶν χωρέων τουτέων Μαρδόνιος πρὶν ἤ σφεας ὑποχειρίους ἐποιήσατο* VII, 137 *οὐδὲ ἐπαύσατο πρὶν ἢ ἐξῆλθε* VIII, 8 *λέγεται γὰρ ὡς . . . . οὐ πρότερον ἀνέσχε πρὶν ἢ ἀπίκετο ἐπὶ τὸ Ἀρτεμίσιον* VII, 175 *οὐδὲ ᾔδεσαν ἐοῦσαν πρότερον ἤ περ ἀπικόμενοι ἐς Θερμοπύλας ἐπύθοντο Τρηχινίων* VIII, 7 *αὐτοὶ οὐκ ἐν νόῳ ἔχοντες ταύτης τῆς ἡμέρης τοῖσι Ἕλλησι ἐπιθήσεσθαι, οὐδὲ πρότερον ἢ τὸ σύνθημά σφι*

*) Vergl. auch II, 44 *καὶ ταῦτα καὶ πέντε γενεῇσι ἀνδρῶν πρότερά ἐστι ἢ τὸν Ἀμφιτρύωνος Ἡρακλέα ἐν τῇ Ἑλλάδι γενέσθαι.* Einmal findet sich das blosse *ἢ* c. Infinitivo nach *φθάνω* im Sinne von *πρὶν ἢ* oder *πρότερον ἢ* VI, 108 *φθαίητε γὰρ ἂν πολλάκις ἐξανδραποδισθέντες ἤ τινα πυθέσθαι ἡμέων*, womit man vergleiche die eben genannten Stellen VI, 116 *καὶ ἔφθησάν τε ἀπικόμενοι πρὶν ἢ τοὺς βαρβάρους ἥκειν* IX, 70 *ἔφθησαν ἐπὶ τοὺς πύργους ἀναβάντες πρὶν ἢ τοὺς Λακεδαιμονίους ἀπικέσθαι* VI, 91 *ἀλλ' ἔφθησαν ἐκπεσόντες πρότερον ἐκ τῆς νήσου ἤ σφι ἵλεον γενέσθαι τὴν θεόν.*

ἔμελλε φανήσεσθαι VIII, 93 *οὐκ ἂν ἐπαύσατο πρότερον ἢ εἷλέ μιν ἢ καὶ αὐτὸς ἥλω.* Regieren die Partikeln in dem vorhergenannten Falle den Conjunctiv, so tritt zu *πρὶν* gewöhnlich *ἂν* hinzu, nicht aber zu *πρὶν ἢ* oder *πρότερον ἢ* I, 140 *οὐ πρότερον θάπτεται ἀνδρὸς Πέρσεω ὁ νέκυς πρὶν ἂν ὑπ' ὄρνιθος ἢ κυνὸς ἑλκυσθῇ* I, 159 *οὐ τετολμήκαμεν ἐκδιδόναι, πρὶν ἂν τὸ ἀπὸ σεῦ ἡμῖν δηλωθῇ ἀτρεκέως* . . . . . . I, 197 *παρεξελθεῖν τὸν κάμνοντα οὔ σφι ἔξεστι, πρὶν ἂν ἐπείρηται* . . . . I, 198 *ἄγγεος γὰρ οὐδενὸς ἅψονται πρὶν ἂν λούσωνται* III, 109 *καὶ ἐμφῦσα οὐκ ἀνίει πρὶν ἂν διαφάγῃ* IV, 117 *οὐ γαμέεται παρθένος οὐδεμία, πρὶν ἂν τῶν πολεμίων ἄνδρα ἀποκτείνῃ* IV, 196 *οὔτε γὰρ αὐτοὺς τοῦ χρυσοῦ ἅπτεσθαι πρὶν ἄν σφι ἀπισωθῇ τῇ ἀξίῃ τῶν φορτίων* . . . . . . V, 106 *θεοὺς ἐπόμνυμι τοὺς βασιληίους μὴ μὲν πρότερον ἐκδύσασθαι τὸν ἔχων κιθῶνα καταβήσομαι ἐς Ἰωνίην, πρὶν ἄν τοι Σαρδὼ νῆσον τὴν μεγίστην δασμοφόρον ποιήσω* I, 19 *οὐκ ἔφη χρήσειν πρὶν ἢ τὸν νηὸν τῆς Ἀθηναίης ἀνορθώσωσι* I, 136 *πρὶν δὲ ἢ πενταέτης γένηται, οὐκ ἀπικνέεται ἐς ὄψιν τῷ πατρὶ* VI, 133 *οὐκ ἀπονοστήσειν τὴν στρατιὴν πρὶν ἢ ἐξέλῃ σφέας* VII, 8 (*β*) *οὐ πρότερον παύσομαι πρὶν ἢ ἕλω τε καὶ πυρώσω τὰς Ἀθήνας* VII, 197 *οὐκ ἔστι ὅκως ἔξεισι πρὶν ἢ θύσεσθαι μέλλῃ* IX, 93 *οὐ πρότερόν τε παύσεσθαι τιμωρέοντες ἐκείνῳ πρὶν ἢ δίκας δῶσι* IX, 117 *οἱ δὲ οὐκ ἔφασαν πρὶν ἢ ἐξέλωσι ἢ τὸ Ἀθηναίων κοινόν σφεας μεταπέμψηται* I, 199 *οὐ πρότερον ἀπαλλάσσεται ἐς τὰ οἰκία ἤ τίς οἱ ξείνων ἀργύριον ἐμβαλὼν ἐς τὰ γούνατα μιχθῇ* IV, 196 *οὔτ' ἐκείνους τῶν φορτίων ἅπτεσθαι πρότερον ἢ αὐτοὶ τὸ χρυσίον λάβωσι* IX, 86 *μὴ ἀπανίστασθαι ἀπὸ τῆς πόλιος πρότερον ἢ ἐξέλωσι* IX, 87 *δέδοκται τοῖσι Ἕλλησι, μὴ πρότερον ἀπαναστῆναι πολιορκέοντας ἢ ἐξέλωσι Θήβας ἢ ἡμέας αὐτοῖσι παραδῶτε.* Aber auch bei *πρὶν* fehlt *ἂν* an folgenden Stellen: I, 32 *οὔκω σε ἐγὼ λέγω, πρὶν τελευτήσαντα καλῶς τὸν αἰῶνα πύθωμαι* I, 82 *ἐποιήσαντο νόμον τε καὶ κατάρην μὴ πρότερον θρέψειν κόμην Ἀργείων μηδένα, μηδὲ τὰς γυναῖκάς σφι χρυσοφορήσειν, πρὶν Θυρέας ἀνασώσωνται* IV, 157 *οὐ γὰρ δή σφεας ἀπίει ὁ θεὸς τῆς ἀποικίης, πρὶν δὴ ἀπίκωνται* . . . VI, 82 *πρὸς ὧν ταῦτα οὐ δικαιοῦν πειρᾶν τῆς πόλιος, πρίν γε δὴ ἱροῖσι χρήσηται καὶ μάθῃ* . . . VII, 220 *οὐδέ ἑ φημὶ σχήσεσθαι, πρὶν τῶνδ' ἕτερον διὰ πάντα δάσηται.* Eine Abweichung von der obigen Regel findet sich nur einmal mit affirmativem Hauptsatze: VII, 10 (*η*) *ὁ δὲ ἀδικέει ἀναπειθόμενος, πρὶν ἢ ἀτρεκέως ἐκμάθῃ.* — I, 32 *πρὶν δ' ἂν τελευτήσῃ, ἐπισχεῖν, μηδὲ καλέειν κω ὄλβιον ἀλλ' εὐτυχέα* und VII, 54 *ἥ μιν παύσει καταστρέψασθαι τὴν Εὐρώπην πρότερον ἢ ἐπὶ τέρμασι τοῖσι ἐκείνης γένηται* bilden nur scheinbar eine Ausnahme, da *ἐπισχεῖν* und *παύσει* einen negativen Begriff in sich schliessen. Mit dem Optativ hat Herodot *πρὶν, πρὶν ἢ, πρότερον ἢ* niemals verbunden. Zuweilen werden diese Conjunctionen vorbereitet durch ein vorangehendes *μὴ πρότερον, οὐ πρότερον* oder *μὴ πρίν.* So findet sich *μὴ πρότερον — πρὶν* I, 82. V, 106, *οὐ πρότερον — πρὶν* I, 140, *οὐ πρότερον — πρὶν ἢ* VI, 45. VII, 8 (*β*). VIII, 8. IX, 93, *μὴ πρὶν — πρὶν ἢ* I, 165. —

